સિંધના ઇતિહાસની વાતો.

કિંમત ચાર આ૦

સિંધના ઇતિહાસની વાતો.

લેખકઃ—
નાગરદાસ જે. રાવળ.
હેડ માસ્તર ચાકીવાડા મ્યુ. ગુજરાતી સ્કૂલ.
કરાચી.

પ્રકાશકઃ-
બાળમિત્ર કાર્યાલય તરફથી
મંગળદાસ બી. દલાલ.
વ્યવસ્થાપકઃ—બાળમિત્ર માળા—કરાચી.

આવૃત્તિ પહેલી. સન ૧૯૧૭ પ્રત, ૧૦૦૦.

ધી ગુજરાત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં—શા. સોમાલાલ મંગળદાસે છાપ્યું.
પાંચકુવા રીચીરોડ—અમદાવાદ.

કિંમત. ચાર આના.

પ્રસ્તાવના.

ઇતિહાસમાં ઘણું ખરૂં મોટા પુરૂષોનાં જીવન ચરિત્રો અને તેનાં સંબંધમાં આવેલાં કુટુંબ, પ્રજા, પ્રાંત, કે દેશની થયેલી ઉન્નતિ અવનતી બતાવવામાં આવે છે. કોઇ પણ કુટુંબના મોટા પુરૂષનું જીવન ચરિત્ર તે કુટુંબનો ઇતિહાસ જણાવે છે. કોઇ પણ ગામ કે શહેરના મોટા પુરૂષનું જીવનચરિત્ર તે ગામ કે શહેરનો ઇતિહાસ જણાવે છે, અને કોઇ પણ પ્રાંત કે દેશના મોટા પુરૂષનું જીવન ચરિત્ર તે પ્રાંત કે દેશનો ઇતિહાસ જણાવે છે.

પ્રાંત કે દેશના મોટા પુરૂષ રાજાજ ગણાય છે. તેથી કોઇ પણ પ્રાંત કે દેશના ઇતિહાસમાં રાજાઓનુંજ જીવન ઓળખવામાં આવે છે. પરન્તુ તેથી કુટુંબ અને ગામનો ઇતિહાસ અંધારામાં રહી જાય તે કોઇ પણ રીતે ઇચ્છવા યોગ્ય નથી. દરેક સુશિક્ષિત વર્ગે પોતાનાં બાળકોને પોતાના કુટુંબનો અને ગામનો ઇતિહાસ અવશ્ય શીખવવો જોઇએ.

ઇતિહાસનું શિક્ષણ બાળકોને છેક નાની ઉમ્મરથીજ શરૂ કરવામાં આવે છે. શ્રવણ, રામચંદ્ર, લવકુશ, સીતા, વગેરેની વાર્તાઓ તેઓ ઘણા રસથી શીખે છે. આ વાર્તાઓ ઇતિહાસની છે.

ઇતિહાસની આ શૈલી ખરેખર અનુકરણ કરવા યોગ્ય છે. કારણ કે આવી રીતે વાર્તારૂપ શીખેલા ઇતિહાસની ઉંડી અસર બાળકોના જીવન પર્યંત ટકી રહે છે. તેથીજ ઇતિહાસના ગુંચવણ ભરેલા પેરે-

આફ઼ વાંચી તેને યાદ રાખવાની મુસીબત કરતાં વાર્તારૂપ ઇતિહાસ વધારે સરળ અને રસિક ગણાય છે.

પ્રાથમિક સ્કૂલોમાં ચોથા ધોરણથી પ્રાંતનો ઇતિહાસ શીખવવાની શરૂઆત થાય છે. સિંધ પ્રાંતની ગુજરાતી સ્કૂલોમાં શીખતા ચોથા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓને ઇતિહાસ શીખવામાં સરળતા અને રસિકતા ઉત્પન્ન કરવાના હેતુથી મેં આ પુસ્તક લખવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે. અલ્પ અંશે પણ જો તે હેતુ પાર પડશે તો હું મારો પ્રયત્ન સફળ થયો સમજીશ.

આ પુસ્તક લખવામાં સ્વ. શ્રીયુત્ હેમનદાસ સુખરામદાસ લોઢા, તથા વાલજી લક્ષ્મીરામે કરેલા સીંધી ઇતિહાસના ગુજરાતી ભાષાન્તરોમાંથી મને ઉપયોગી આધાર મળેલો છે, તેથી તે બન્ને ગૃહસ્થોનો તેમજ સીંધી મૂળ લેખક રા. બ. આલુમલ ટી. ભોજવાણીનો હું અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનું છું.

લી૦ સેવક.

નાગરદાસ જે. રાવળ.

ઇતિહાસ અને તે જાણવાનાં સાધનો.

વસંતરાય એક વખત એક ચોપડીમાં કાંઇક લખતા હતા તે જોઈ તેમના દિકરા વિનોદરાયે પૂછયું:-બાપા આ કઇ ચોપડી છે? અને તમે શું લખો છો?

"ભાઈ આ મારી 'જીવન પોથી' છે. આ ચોપડીમાં મેં મારા જીવનના મુખ્ય મુખ્ય બનાવો લખી રાખ્યા છે. અને આજે પણ તેવોજ એક બનાવ લખું છું."

"પિતાજી જીવનના બનાવો શા માટે લખી રાખવા?"

ભાઇ જીવનના બનાવો લખી રાખવાથી ઘણો લાભ થાય છે. જો આ ચોપડી સાચવી રાખી હશે તો આજથી ૨૦૦ વરસ પછી પણ મારા વખતમાં આપણા કુટુંબની સ્થિતિ કેવી હતી, તે જણાઇ આવશે, વળી મારા કયા કયા સારા કામો વડે આપણું કુટુંબ સુખી થયું. અને કયા કયા નઠારા કામો વડે આપણા કુટુંબને દુ:ખ ભોગવવું પડયું આ બધી બાબતો આ પોથી જણાવશે. આવા બની ગયેલા બનાવોની સાચી નોંધ તે ઇતિહાસ કહેવાય છે. મારી આ નોંધ ભવિષ્યમાં આપણા કુટુંબનો મારા વખતનો ઇતિહાસ બતાવશે. મારા મરણ પછી આ કામ તારા માથે

આવશે. જો તું પણ મારી પેઠે તારા વખતના બનાવોની નોંધ રાખશે તો આપણા કુટુંબનો ઇતિહાસ કાયમ જળવાઇ રહેશે. પણ તું એવી નોંધ ન રાખે તો તારા વખતનો ઇતિહાસ અંધારામાં રહે, અને આપણા કુટુંબનો ઇતિહાસ તૂટક થઈ જાય. આ નોંધ આપણા હાથેજ લખવાની હોવાથી સારાં માઠાં દરેક કામો પ્રમાણિક પણે સાચાંજ લખવાં જોઇએ.

જેમ આપણા કુટુંબના ઇતિહાસને માટે આ નોંધ હું લખું છું, તેજ પ્રમાણે અસલના વખતમાં ડાહ્યા માણસો પોતાના પ્રાંત કે દેશની હકીકતની આવી નોંધો તૈયાર કરતા. ગુજરાત પ્રાંતનો સિદ્ધરાજ અને કુમારપાળના વખતનો ઇતિહાસ બતાવવાને હેમાચાર્ય પંડિતે આવી નોંધ તૈયાર કરી હતી. અને સિંધ પ્રાંતનો ચચ્ચના વખતનો ઇતિહાસ જાણવામાં 'ચચ્ચનામું' આવી નોંધની ગરજ સારે છે.

અત્યારે તો દેશમાં છાપખાનાઓની છતને લીધે ઘણાં છાપાંઓ છપાય છે. તેમાં આવેલા લેખો તે દેશના ડાહ્યા માણસોની નોંધજ છે. તેથી સંઘરી રાખેલાં જુનાં છાપાંઓ ઉપરથી દેશનો ઇતિહાસ લખી શકાય છે. પણ અસલના વખતમાં છાપાં કે એવું કાંઈ સાધન ન હતું તેથી તે

વખતનો ઇતિહાસ જાણવામાં વિદ્વાનોએ બનાવેલી આવી નોંધો ઘણી ઉપયોગી થઈ પડતી. વળી ઘણા જુના વખતમાં દેશની હાલતની હકીકત તાંબાનાં પતરાંઓ ઉપર, અને મોટા પહાડોના પથરાઓ ઉપર કોતરી રખાવતા. આવા કોતરી રાખેલા લેખો ઉપરથી તે વખતનો ઇતિહાસ જાણી શકાય છે. જુનાગઢના ડુંગર ઉપરના એક પત્થરપર કોતરી રાખેલો લેખ આજથી ૨૨૦૦ વર્ષ પહેલાંના મહારાજા અશોકના વખતનો ઇતિહાસ જણાવે છે.

વળી કોઇ પરદેશી મુસાફર આપણા દેશમાં આવીને તેણે તે વિષે જે કાંઇ લખ્યું હોય, તે લખાણ ઉપરથી પણ આપણા દેશનો ઇતિહાસ જાણવામાં આવે છે. ફાહ્યાન અને હીઓન્થશાંગ વગેરે મુસાફરોનાં લખાણો જુના વખતના હિન્દુસ્તાનનો ઇતિહાસ જણાવે છે.

આવી રીતે વિદ્વાનોની નોંધો, પત્થર અને તાંબાનાં પતરાં ઉપર કોતરેલા લેખો, અને પરદેશી મુસાફરોનાં લખાણો ઉપરથી જુના વખતનો ઇતિહાસ જાણી શકાય છે.

શહેનશાહ જ્યોર્જ પાંચમા.

લક્ષ્મી આર્ટ, ભાયખળા, મુંબઈ.

સિંધના ઇતિહાસની વાતો.

આપણા શહેનશાહ.

તા. ૨જી જૂનનો દિવસ હતો. સાંજના ચાર વાગ્યા હતા. હેડ માસ્તરે તમામ ક્લાસના માસ્તરોને અગાઉથી ખબર આપી દીધા હતા. તેથી તેઓ પોતપોતાના ક્લાસને સ્કુલના વિશાળ ઓરડામાં લાવી બરાબર ગોઠવવા લાગ્યા. છોકરાઓ આનંદની વાતો કરતા કરતા તે હોલમાં બેસવા લાગ્યા. થોડી વારમાં તમામ ક્લાસ ગોઠવાઇ ગયા. છેવટે હેડ માસ્તર સાહેબ પણ આવી પહોંચ્યા. બધા છોકરાઓ શાન્ત થઈ ગયા. હેડ માસ્તર સાહેબના હાથમાં એક ફોટો હતો. તે તેમણે તમામ છોકરાઓ જોઇ શકે તેવી રીતે બોર્ડ પર ટીંગાડયો. અને કહેવા લાગ્યા:—

બાળકો, મેં આજે તમને બધાંને અહિં શા માટે એકઠાં કર્યાં છે તે તમે જાણો છો ? આ સાંભળી ઉંચા ધોરણનો એક છોકરો ઉભો થઇ બોલ્યો. સાહેબ, આવતી કાલે આપણા શહેનશાહ જ્યોર્જ પાંચમાનો જન્મ દિવસ છે. તેથી તે વિશે કાંઇક સમજાવવા સારૂ અમને એકઠા કર્યા હશે.

હેડ માસ્તરઃ—આ કેશવલાલનું અનુમાન ખરૂં છે. હું એ સંબંધમાંજ આજે તમને કાંઇક કહેવા ધારૂં છું. આપણી નિશાળનું એક પણ બાળક નામદાર શહેનશાહ જયોર્જ પાંચમાના નામથી અજાણ્યું નથી. જુઓ આ ફોટો તેમનોજ છે. તમે જાણો છો તેઓ કયાં રહે છે? તેઓ આપણા દેશથી ૫૦૦૦ માઇલ દૂર આવેલા ઇંગ્લાંડ દેશમાં રહે છે. તેમની રાજધાનીનું શહેર લંડન ભારે જાહોજલાલી વાળું છે. ઇંગ્લાંડના રહેવાસી હોય તે અંગ્રેજો કહેવાય છે.

આ આપણા શહેનશાહ તેમના પિતા શહેનશાહ એડવર્ડ ૭ માના સ્વર્ગવાસ પછી ઈ. સ. ૧૯૧૦ થી ઇંગ્લાંડના રાજા, અને આપણા શહેનશાહ થયા. અને તેમના મોટા કુંવર એડવર્ડ આલ્બર્ટને પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સની પદવી મળી. આપણા ઉપર અંગ્રેજ રાજકર્તા તરીકે આ ત્રીજા રાજા છે.

૧ મહારાણી વિક્ટોરિયા.

૨ શહેનશાહ એડવર્ડ ૭ મા.

૩ શહેનશાહ જયોર્જ ૫ મા.

ઉપરના ત્રણ અંગ્રેજ રાજકર્તાઓમાંથી શહેનશાહ તરીકે હિંદુસ્તાનમાં પધારનાર આપણા હાલના શહેનશાહ જયોર્જ ૫ મા પહેલાજ છે. તેઓ શહેનશાહબાનુ વિક્ટોરિયા મેરી, તથા તે વખતના હિન્દી પ્રધાન લોર્ડ ક્રયુ સાથે ૫૦૦૦ માઇલની લાંબી મુસાફરી કરીને, અનેક મુશીબતો

વેઠીને કેવળ પ્રજાના મનને આનંદ આપવા માટે ઇ. સ. ૧૯૧૧ ના ડિસેમ્બર માસમાં હિંદુસ્તાનમાં પધાર્યા હતા.

હિન્દુસ્તાનની અસલની રાજધાની દિલ્હી શહેરમાં તા. ૧૨ મી ડિસેમ્બર ૧૯૧૧ ના રોજ હિન્દુસ્તાનના રાજા, મહારાજાઓ તથા અમલદારો અને આગેવાન લોકોનો ભવ્ય દરબાર ભરી, તેમને તાજ પહેરાવવાની ક્રિયા ભારે દબદબા ભરેલી રીતે કરવામાં આવી હતી. આ આનંદ-દાયક દિવસે આખા હિન્દુસ્તાનમાં ગામેગામ આતશબાજી અને રોશનાઇથી આનંદ છવાઇ રહ્યો હતો. કારણકે આવો આનંદનો દિવસ આ પહેલવહેલોજ હતો. આ શુભ પ્રસંગ-ની યાદગીરીમાં કલકત્તાને બદલે દીલ્હીને હિંદની રાજધાનીનું શહેર બનાવવામાં આવ્યું.

શહેનશાહ એડવર્ડ સાતમાની હયાતીમાં આપણા હાલના શહેનશાહ પાટવી કુંવર (પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સ) તરીકે હતા. તે વખતે (૧૯૦૫ માં) પણ તેમણે આપણા દેશની મુલાકાત લીધી હતી. અને અનેક જગ્યાઓએ ફરી પ્રજાના દિલમાં પોતાના પ્રેમની ઉંડી છાપ બેસાડી હતી. તે વખતે તેઓ નામદાર કરાચીમાં પણ પધાર્યા હતા. અને ક્રિયર હોલ આગળ પોતાનાં દાદીમા મહારાણી વિકટોરિયાનું બાવલું ખુલ્લું મૂકવાની ક્રિયા તેમણે પોતાના હાથે કરી હતી. કરાચી બંદરેથી પોતાના દેશ તરફ વિદાય

થવા વખતે તેઓ નામદારની આપણા દેશ તરફની મમતા સ્પષ્ટ જણાઇ આવી હતી.

આપણા શહેનશાહે નૌકાશાસ્ત્રની ઉમદા તાલીમ લીધેલી છે. જ્યારે તેઓ નાની ઉમ્મરના અને એક રાજકુમાર હતા, ત્યારે તેમણે દરિયાઇ રસ્તે લગભગ આખી પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા કરેલી છે. તેમના નૌકાશાસ્ત્રના અપૂર્વ જ્ઞાનને લીધે તેઓ ખલાસી રાજકુમાર તરીકે જગજાહેર થયા હતા.

આ આપણા શહેનશાહનો જન્મ ઈ. સ. ૧૮૬૫ના જુન માસની ત્રીજી તારીખે થયો હતો. તેથી આવતી કાલે તેમની (....) મી વરસગાંઠ છે. એ આનંદના દિવસે તમે પણ આનંદથી હરોફરો અને મજા કરો તેટલા માટે આવતી કાલે આપણી નિશાળ બંધ રહેશે.

આપણા આ ન્યાયી શહેનશાહના ન્યાયી છત્ર નીચે આપણે શાન્તિ અને સુખ ભોગવીએ છીએ. પ્રભુ તેમને લાંબુ આયુષ્ય આપો, અને તેઓ આબાદી ભરેલું રાજ્ય લાંબા વખત સુધી ભોગવો. અસ્તુ.

માસ્તરે બોલવું બંધ કર્યા પછી સ્કુલના બધા બાળકોએ શહેનશાહના લાંબા આયુષ્યની પ્રભુ પાસે માગણી કરી.

....રક્ષ....દેવ....તું....મહા....રા....જા....

સર ચાર્લ્સ નેપીઅર સાહેબ, (સિંધના ગવર્નર.)

લક્ષ્મી આર્ટ, ભાયખળા, મુંબઈ.

સિંધમાં અંગ્રેજોનું રાજ્ય.

બાળકો, સિંધમાં અંગ્રેજી રાજ્ય થયા પહેલાં મીર લોકોનું રાજ્ય હતું. અત્યારે સિંધમાં મીરોનું કોઇ રાજ્ય છે ? હા, ખૈરપુરમાં મીરોનું રાજ્ય છે. અત્યારે તો મીરોનુ માત્ર એકજ રાજ્ય છે. પણ અંગ્રેજી રાજ્ય થયા પહેલાં સિંધમાં મીર લોકોનાં ત્રણ રાજ્યો હતાં.

૧ હૈદ્રાબાદના મીરોનું રાજ્ય

૨ ખૈરપુરના મીરોનું રાજ્ય

૩ મીરપુરખાસના મીરોનું રાજ્ય.

આ ત્રણ રાજ્યોમાં હૈદ્રાબાદનું રાજ્ય સૌથી મોટું ગણાતું. આજથી લગભગ ૭૫ વરસ પહેલાં મીરો અને અંગ્રેજોને દોસ્તી હતી. સાચો દોસ્ત તેજ કહેવાય, કે જે એક બીજાને મદદગાર થાય! અફઘાનીસ્તાનનો રાજા શાહ-સુજા અંગ્રેજોનો મિત્ર હતો. તેને એક બીજા હકદારે ગાદી-પરથી ઉઠાડી મૂકી પોતે રાજા થઇ બેઠો. આ વાતની અંગ્રે-જોને ખબર પડતાંજ પોતાના મિત્રને મદદ કરવા માટે એક અંગ્રેજી લશ્કર અફઘાનીસ્તાન તરફ રવાના કર્યું. તે વખતે આગગાડી ન હતી: તેથી પગરસ્તે જવામાં સિંધનો રસ્તો વધારે સગવડવાળો હતો. અને પોતાના મિત્રના રાજ્યમાં થઇને જવામાં કોઇ જાતની હરકત નથી એમ ધારી અંગ્રેજી

લશ્કર સિંધમાં થઇને ચાલ્યું. આ લશ્કરને મીરોએ અટ-કાવ્યું એટલુંજ નહિ પણ કેટલીક હરકતો પણ પહોંચાડી.

મિત્ર તરીકે મદદ કરવાને બદલે આમ હરકત પહોં-ચાડીને દુશ્મનનું કામ કરનાર મીરો ઉપર અંગ્રેજોને ઘણું દુઃખ લાગ્યું. તેથી મીરોને ધમકી આપી કે જો તમે અમને નકામા હેરાન કરશો, તો તમારી રાજધાની ઉપર હુમલો કરવો પડશે. આ ધમકીથી ડરીને મીરોએ તેમને જવા તો દીધા. પણ આ બનાવથી અંગ્રેજો અને મીરો વચ્ચે અણ-બનાવનું બીજ રોપાયું.

અફઘાનીસ્તાનમાં ગયેલા અંગ્રેજી લશ્કરમાંથી પ્રથમ તો કેટલુંક લશ્કર માર્યું ગયું હતું. તેથી મીરોને પોતાના મનમાં અભિમાન આવ્યું કે અંગ્રેજી લશ્કર આપણા બળ સામે ટકી શકે તેમ નથી. તેથી તેમની સામે લડાઇ કરવાને મીરોએ છાની છાની તૈયારીઓ કરવા માંડી. આ વાતની અંગ્રેજોને ખબર પડવાથી તેમણે મુંબઇથી એક લશ્કર મનોરા ઉતાર્યું. અને મનોરાનો કિલ્લો જીતી લીધો. ૧૮૩૯

આ બનાવ બન્યા પછી ત્રણ વરસે એટલે ઇ. સ. ૧૮૪૨ માં અંગ્રેજોએ એક કોલકરારના કાગળ (તહનામા) ઉપર સહી કરવા મીરોને કહ્યું. પણ તેમણે સહીઓ કરી નહિ. મેજર આઉટ્રામ નામે એક અંગ્રેજી વકીલ હૈદ્રાબાદમાં રહેતો હતો. તેણે આ તહનામા ઉપર સહીઓ કરી આપવા માટે

મીરોને ઘણું ઘણું સમજાવ્યું. પણ જ્યારે મીરોએ કોઈપણ રીતે કબૂલ કર્યું નહિ, ત્યારે કહ્યું કે જો તમે આ કાગળ-પર સહીઓ નહિ કરો તો સર ચાર્લ્સ નેપીઅર લડાઇ કરવાને તૈયાર છે. માટે નાહક ખૂનખાર લડાઈ કરી હજારો નિરપરાધી માણસોના જીવ લેવા કરતાં સુલેહ શાન્તિથી પતી જાય, તો વધારે સારૂ. છતાં મીરોએ સહીઓ નજ કરી.

છેવટે હૈદ્રાબાદમાં દરબાર ભરીને તમામ મીરોને ત્યાં બોલાવ્યા. આ દરબારમાં પણ મેજર આઉટ્રામે મીરોને ઘણી રીતે સમજાવ્યા. તેથી છેવટે તેમણે સહીઓ તો કરી પણ તેઓને મેજર આઉટ્રામ ઉપર ઘણો ગુસ્સો આવ્યો. અને એ ગુસ્સાના આવેશને લીધે કોઇપણ જાતનો વિચાર કર્યા સિવાય મીરોએ એક રાતે મેજર આઉટ્રામની છાવણી ઉપર અચાનક હુમલો કર્યો.

પોતાની સાથેનાં થોડાં માણસોની સહાયથી પોતાનો જાન બચાવી મેજર આઉટ્રામ નેપીયર સાહેબને મળ્યો. મીરોના આ ઉદ્ધત વર્તનને લીધે અંગ્રેજોને લડાઇ કરવાની ઈચ્છા નહિ હોવા છતાં લડાઇમાં ઉતરવું પડ્યું. હૈદ્રાબાદ પાસે **મીયાણી** ગામ આગળ અંગ્રેજો અને હૈદ્રાબાદના મીરો વચ્ચે લડાઈ થઇ તેમાં મીરો હાર્યા અને **મીર નસીરખાન** કેદ પકડાયો. આ લડાઇમાં મીરપુર ખાસનો **મીર શેર મહમદખાન** હાજર નહતો. તેણે લશ્કર એકઠું કરી દબા ગામ આગળ અંગ્રેજોની સામે બાથ ભીડી.

તેમાં શેર મહમદખાન પણ હાર્યો. આ વખતે ખૈરપુરની ગાદીપર **મીર રૂસ્તમખાન** હતો તેને અંગ્રેજોની સામા કાવતરાં કરવાના કારણસર પકડવામાં આવ્યો. પણ તેના ભાઇ **મીર મુરાદઅલીએ** અંગ્રેજો સાથે દોસ્તી જાળવી રાખી હતી. અને લડાઇઓથી બીલકુલ અલગ રહી અંગ્રેજોને બનતી મદદ કરી હતી. તેથી તેને ખૈરપુરની ગાદી આપી. અને હૈદ્રાબાદ તથા મીરપુર ખાસના મીરોનું રાજ્ય અંગ્રેજી મુલકની સાથે જોડી દીધું. ઇ. સ. ૧૮૪૩.

આ રીતે સિંધમાં અંગ્રેજોનું રાજ્ય થયું અને પ્રજાના સુખનો સુરજ ઉગ્યો.

રાજા જયદ્રથ.

આ વાત બહુ જુના વખતની છે. આપણા સિંધ પ્રાંતમાં આજથી લગભગ ૭૦૦૦ વરસ પહેલાં એટલે ઇ. સ. પૂર્વે ૫૦૦૦ વરસે જયદ્રથ નામે એક હિન્દુ રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે વખતે આપણા આખા હિન્દુસ્તાનમાં એક પણ મુસલમાન ન હતો.

દીલ્હી (હસ્તિનાપુર) કે જે તે વખતે પણ આખા હિન્દુસ્તાનની રાજધાનીનુ શહેર હતું. તેમાં કૌરવો રાજ્ય કરતા હતા. એ કૌરવો ૧૦૦ ભાઇઓ હતા. તેઓમાં સૌથી

મોટો **દુર્યોધન** અનીતિને રસ્તે ચાલનાર અને રાજ્યનો લોભી હતો.

પાંડવો કૌરવોના પિત્રાઇ ભાઇઓ હતા. અને તેમના રાજ્યના અર્ધ ભાગીદાર હતા. પાંડવો પાંચ ભાઇઓ હતા. તેઓમાં સૌથી મોટા **યુધિષ્ઠિર** બહુ નીતિવાન અને સત્યવાદી હતા. યુધિષ્ઠિરની ક્ષમા વિષે એક પાઠ તમે ત્રીજી ચોપડીમાં શીખી ગયા છો.

કૌરવો પાંડવોને રાજ્યમાં ભાગ આપતા ન હતા, અને બહુ હેરાન કરતા હતા. તેથી છેવટે પાંડવોને કૌરવો સાથે લડાઇમાં ઉતરવું પડયું.

આપણા હિન્દુસ્તાનમાં તે વખતે નાનાં મોટાં ઘણાં રાજ્યો હતાં. તેમાંથી કેટલાક રાજાઓ કૌરવોની મદદે ગયા. અને કેટલાકે પાંડવોનો પક્ષ લીધો. તે વખતે આપણા સિંધ પ્રાંતમાં **રાજા જયદ્રથ** રાજ્ય કરતા હતા. તેમની રાજધાનીનું શહેર **સેવણ** (સેવાન) હતું. જયદ્રથ રાજા કૌરવોના બનેવી હોવાથી તે કૌરવોની મદદે ગયા. પાંડવો અને કૌરવો વચ્ચે દીલ્હીની પાસે પાણીપતના 'મેદાનમાં ભારે યુદ્ધ થયું. આ યુદ્ધને મહાભારતનું યુદ્ધ કહે છે. આ લડાઇમાં બન્ને પક્ષના હજારો માણસો મરાયાં તેમાં સિંધના રાજા જયદ્રથ પણ પાંડવો સાથે લડતાં મરાયા. છેવટે અનીતિવાન કૌરવોનો નાશ અને નીતિમાન પાંડવોનો જય થયો!

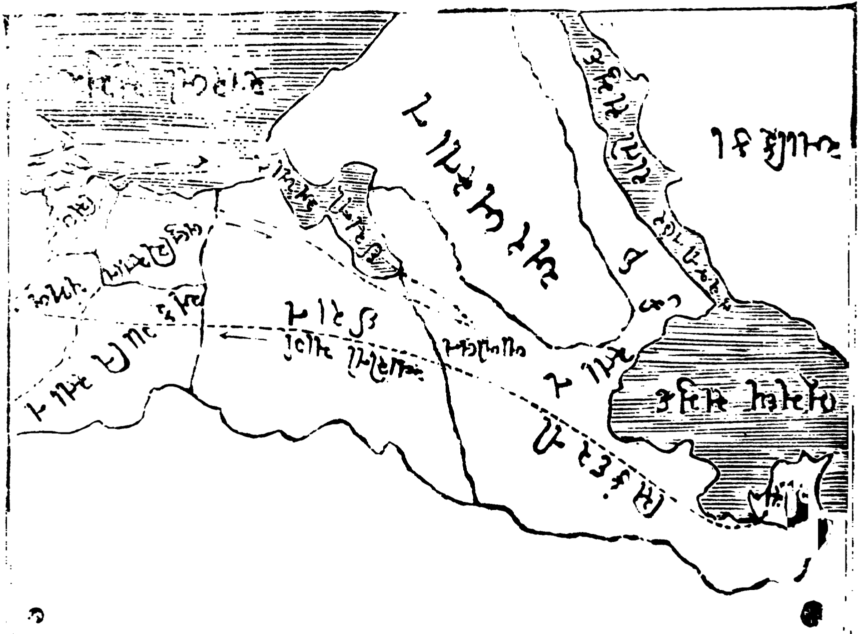
સિંધમાં સિકંદર.

જયદ્રથ રાજા પછી સિકંદર સુધીનો ઇતિહાસ અંધારામાંજ રહેલો છે.

આપણા સિંધ પ્રાંતની ઉત્તરે પંજાબ નામે મુલક છે. અત્યારે તો તે મુલક નામદાર અંગ્રેજ સરકારના તાબામાં છે. પણ આપણી આ વાર્તાના વખતે એટલે આજથી આશરે ૨૨૦૦ વરસ પહેલાં પંજાબમાં પૌરસ નામે એક હિન્દુ રાજા રાજ્ય કરતો હતો. આ રાજા ઘણો શુરવીર અને લડવામાં બહાદૂર હતો.

આ સાથેના નકશામાં જોશો તો માલમ પડશે કે ગ્રીસ દેશ આપણા દેશથી કેટલે બધે દૂર છે! ત્યાંનો સિકંદર પાદશાહ હિન્દુસ્તાન જીતી લેવા માટે પગરસ્તે મુસાફરી કરતા કરતો પંજાબમાં આવી પહોંચ્યો. અહીં પૌરસ અને સિકંદરની વચ્ચે લડાઇ થઇ. પૌરસે લડવામાં ભારે પરાક્રમ બતાવ્યું. તેની લડવાની કુશળતા જોઇ સિકંદર તેનાપર બહુ ખુશી થયો. છેવટે બહાદુરીથી લડવા છતાં પૌરસ હાર્યો અને કેદ પકડાયો. તો પણ ગુણની કદર કરનાર સિકંદર પાદશાહે પૌરસની બહાદુરી જોઈ તેનું રાજ્ય

સિકંદરની સ્વારી ઈ. સ. પૂ. ૩૨૮.

તેને પાછું સોંપ્યું અને પોતે દરિયાઇ રસ્તે મુસાફરી કરવાના વિચારથી મુલતાનમાં વહાણો બંધાવી સિંધુ નદીમાં મુસાફરી કરતો કરતો સિંધમાં આવ્યો. તે વખતે સિંધમાં જુદાં જુદાં ઘણાં રાજ્યો હતાં તેમણે સિકંદરને સિંધની મુસાફરીમાં જોઇએ તેવું માન આપ્યું નહિ. તેથી સિકંદરે તેમની સાથે લડાઈઓ કરી, એક પછી એક બધાં રાજ્યો જીતી લીધાં. અને પોતાના તરફથી સુબો મુકરર કરી ઠેકાણે ઠેકાણે લશ્કરી માણસોનો પાકો બંદોબસ્ત કર્યો. પછી સિકંદર બલુચિસ્તાન અને ઇરાન તરફ થઇ, પોતાના દેશ જવાને નીકળ્યો. પણ તે પોતાના દેશ પહોંચી શકયો નહિ. રસ્તામાંજ **બાબીલન** શહેરમાં તે મરણ પામ્યો.

સિકંદરની વાત આપને બહુ ઉમદા બોધ આપે છે.

મુલક જીતવા માટે તેનો કેવો ***ભગીરથ** પ્રયત્ન !

જીતાએલા રાજા ઉપર પણ સિકંદરની કેટલી બધી ઉદારતા !

છતાં તે પોતાનું અપમાન સહન કરી શકે તેવો ન હતો.

---

* અહીં ભગીરથે કરેલા પ્રયત્નની વાત કરવાથી છોકરાઓને પૌરાણિક ઇતિહાસનો લાભ મળશે.

રાવ સાહસી બીજો.

સિકંદર પછી સિંધમાં રાવ વંશનું રાજ્ય થતાં સુધીના વખતના કાંઇ લેખો મળી શકતા નથી, તેથી તે વખતનો ઇતિહાસ જાણી શકાતો નથી.

આજથી આશરે ૧૩૦૦ વરસ પહેલાં સિંધમાં રાવ સાહસી બીજો નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે રાવ વંશનો હતો. રાવ વંશમાં તેની પહેલાં બીજા ચાર રાજાઓ થઇ ગયા હતા. તેઓ હિન્દુ હતા. તેમાં સૌથી પહેલો રાજા **રાવ દેવાજી** થયો. તેની રાજધાની ***અલોર**માં હતી. અને રાજ્ય ઘણું આબાદ હતું.

રાવ સાહસી બીજો આ વંશનો છેલ્લો રાજા હતો. એ રાજાએ રાજ્ય ઘણી સારી રીતે ચલાવ્યું. તે વખતો વખત પોતાના મુલકમાં ફરીને પોતાની રૈયતનાં સુખદુઃખની બારીક તપાસ કરતો. પોતાના લશ્કરને બરાબર વખતસર પગાર આપતો. તેના વખતમાં રાજા અને પ્રજા વચ્ચે પ્રેમ સારો હતો.

---

*સિંધના નકશામાં જ્યાં અત્યારે રોહરી છે, તેની નજીક એ શહેરના ખંડિયેરો આજ પણ નજરે પડે છે.

આ રાજાએ અનાજ ઉપરનો તમામ કર માફ કર્યો હતો. તેના બદલામાં **અલોર, સિસ્તાન, ઉચ્ચ, માથેલો, માડ,** અને **સોરી** આ છ કિલ્લાઓ પ્રજાએ પોતાના ખર્ચે બંધાવી આપ્યા હતા.

આ રાજા નિર્વંશ મરણ પામ્યો, તેથી તેની રાણીએ રાજ્યના ચતુર કારભારી **ચચ્ચને** ગાદીએ બેસાડયો. અને તેની સાથે પોતે લગ્ન કર્યું. એ વખતના બ્રાહ્મણ રાજાઓ રજપુતોની કન્યાઓ સાથે પરણતા.

સાર:–પ્રજાની પ્રીતિ મેળવવી એ રાજાનું મૂખ્ય કર્તવ્ય છે.

ચતુર પ્રધાન ચચ્ચ.

રાવ વંશનો છેલ્લો રાજા રાવ સાહસી બીજો નિર્વંશ મરણ પામ્યા પછી જે ચચ્ચ નામનો કારભારી સિંધનો રાજા થયો, તે ચચ્ચ કોણ હતો ? અને કેવી રીતે રાજા થયો ? તે આપણે આ વાર્તાથી જાણીશું.

સિંધનું રાજ્ય મેળવનાર ચચ્ચ એક ભિક્ષુક બ્રાહ્મણનો છોકરો હતો. તેનો બાપ બહુજ ગરીબ હતો. પણ ચચ્ચમાં કુદરતી શક્તિ ઘણી સારી હતી. તે તીવ્ર બુદ્ધિનો અને ચાલાક હતો. તે પ્રથમતો રામરાવ કારભારી પાસે સાધા-

રણુ નોકરીમાં રહ્યો હતો. આ નોકરીમાં તેણે પોતાની ચાલાકીથી રામરાવની મહેરબાની મેળવી તેથી રામરાવે તેને રાવ સાહસી બીજાના હજુરી તરીકે નોકરીમાં રખાવ્યો. અહીં તેણે બુદ્ધિનો ખરેખરો ઉપયોગ કરી પોતાની લાયકાત બતાવીને રાજાની પૂરેપુરી મહેરબાની મેળવી. તેથી રામરાવના મરણ પછી ચચ્ચને કારભારીની જગ્યા મળી.

વઝીર તરીકે વહીવટ ચલાવવામાં તેણે પ્રજાને બહુ સુખી કરી અને રાજ્યના હકો પણ સારી રીતે જાળવ્યા તેથી તે રાજા, પ્રજા, અને અમલદારોમાં માનીતો થઈ પડયો. એવામાં રાજાનુ મરણ થયું. તેને પુત્ર નહિ હોવાથી તેની રાણી, અમલદારો અને પ્રજાએ મળી આ બાહોશ કારભારીને ગાદીપર બેસાડયો.

જોકે રાવ સાહસીના કેટલાક મિત્રોને આ વાત પસંદ પડી નહિ. તેમણે ચચ્ચને ગાદીપરથી ઉઠાડી મૂકવા એક લશ્કર એકઠું કરવા માંડયું. પણ ચચ્ચે તે લશ્કરને જોધપુર આગળ સજ્જડ હાર ખવરાવી.

આવી રીતે એક ગરીબ બ્રાહ્મણનો છોકરો પોતાની ચાલાકી અને બહાદુરીથી સિંધનો રાજા થયો. ચચ્ચ બ્રાહ્મણ હોવાથી તેના વંશજો બ્રાહ્મણ વંશના રાજાઓ કહેવાયા.

આ બ્રાહ્મણ વંશમાં ત્રણ રાજાઓ થઇ ગયા છે.

૧ ચચ્ચ, ૨ ચંદાર, ૩ દાહર.

એમાં ચંદાર એ ચચ્ચનો ભાઇ હતો. તેણે ચચ્ચે મેળવેલું રાજ્ય સારી રીતે ચલાવ્યું હતું. અને બૌદ્ધ ધર્મને સારો આશરો આપ્યો હતો. એ વખતને યાદ આપનાર કેટલાંક ખંડિયરો સિંધમાં કોઇ કોઇ ઠેકાણે હજીપણ જોવામાં આવે છે.

સાર:–ગરીબ માણસ પણ પોતાની ચાલાકી અને બુદ્ધિબળથી રાજ્ય મેળવવા જેવું મહાન કામ પણ કરી શકે છે.

મુસલમાન ધર્મના પેગંબર મહમદ સાહેબ.

આજથી આશરે ૧૩૪૦ વરસ પહેલાં એટલે કે સિંધમાં રાવવંશનું રાજ્ય હતું, તે વખતે અરબસ્તાનમાં મહમદ સાહેબ નામે ઘણા પવિત્ર પુરૂષ થઇ ગયા છે. તે વખતે અરબસ્તાનમાં હિન્દુસ્તાનના જેવી સુધરેલી પ્રજા નહતી. એ પ્રજાને સુધારવા માટે અને ધર્મનો બોધ આપવામાટે મહમદ સાહેબે અનેક મુસીબતો વેઠીને પોતાનો ઇશ્વરી સંદેશો ઠેકાણે ઠેકાણે જાહેર કર્યો. અને પોતાના બહુજ પવિત્ર તથા ઉંચા આચરણથી મુસલમાની ધર્મની સ્થાપના કરી.

તેમના મરણ પછી તેમના શિષ્યો મારફતે મુસલમાન ધર્મ જુદા જુદા મુલકોમાં ફેલાવા લાગ્યો. તેમની ગાદીપર આવનાર શિષ્યને ખલીફા કહે છે.

ખલીફાઓ પોતાના ધર્મનો ફેલાવો કરવા માટે જુદા જુદા મુલકોપર ચઢાઇ કરી તે દેશ જીતી લઈ ત્યાં પોતાનો ધર્મ સ્થાપતા. તેઓ એક હાથમાં કુરાન અને બીજા હાથમાં સમશેર લઈનેજ ધર્મનો ઉપદેશ કરતા.

ખલીફાઓ આ રીતે મેળવેલા મુલકનું રાજ્ય પણ ચલાવતા. તેમની રાજ્યગાદી બગદાદમાં હતી. બગદાદની ગાદી ઉપર આવા ઘણા ખલીફાઓ થઇ ગયા છે. તેઓમાં હારૂન અલરસીદનું નામ આજે પણ ઘણે ઠેકાણે સાંભળવામાં આવે છે.

સારઃ—પરાક્રમી પુરૂષોના સતત પ્રયત્નને લીધેજ નવા ધર્મની સ્થાપના થાય છે.

રાજા દાહર અને મહમદ બીન કાસમ.

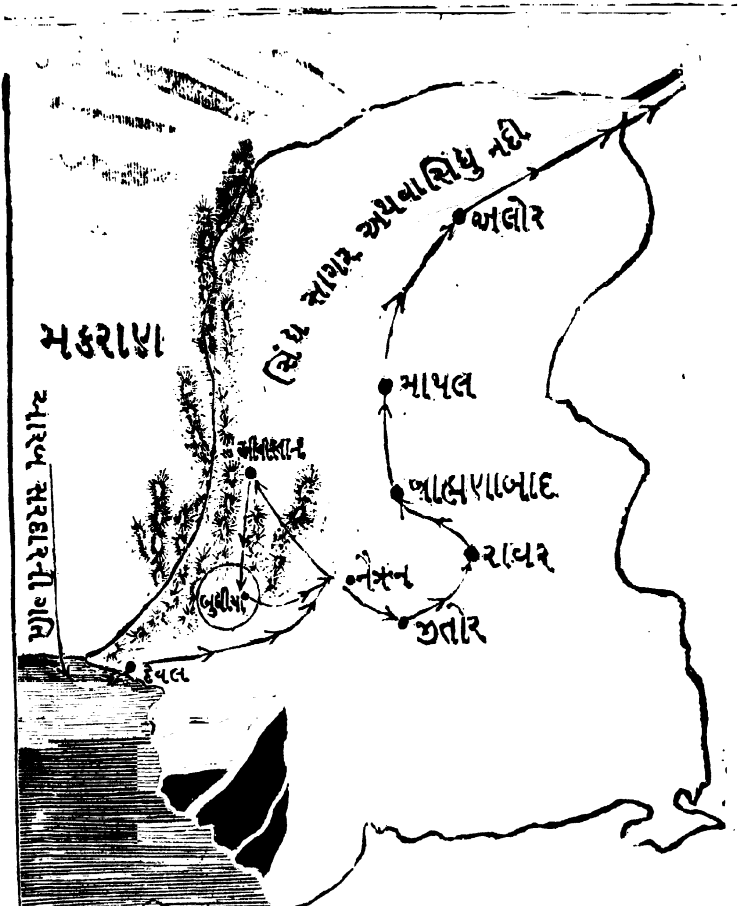
રાજા દાહર એ બ્રાહ્મણ વંશનો છેલ્લો રાજા હતો. તેણે ૩૨ વરસ સુધી સારી રીતે રાજ્ય ચલાવ્યાપછી એવો બનાવ બન્યો કે:—સિંહુલદ્વીપના (લંકાના) રાજાએ બગદાદના ખલીફાને ભેટનાં કેટલાંક વહાણો મોકલાવ્યાં હતાં. તે **આ સાથેના નકશામાં** બતાવ્યા પ્રમાણે અરબી સમુદ્રના રસ્તે સિંધના કિનારા પાસે થઇ બગદાદ તરફ જતાં હતાં. ×દેવળબંદર આગળ કેટલાક ચાંચીઆ લોકોએ તે વહાણો લૂટી લીધાં અને માણસોને કેદ કર્યાં.

× મનોરા.

મહમદ બીન કાસમની સિંધ ઉપર ચડાઈ. ઇ. સ. ૭૧૨.

મહમદ બીન કાસમનો સિંધમાં વિજય. ઇ. સ. ૭૧૨.

બગદાદના ખલીફાએ જ્યારે આ બનાવના ખબર સાંભળ્યા, ત્યારે તેણે તે વખતના સિંધના રાજા દાહુર પાસે આ બાબતનો ખુલાસો માગ્યો પણ સંતોષકારક જવાબ નહિ મળવાથી તેણે **મહમદ બીન કાસમને** ૬૦૦૦ ઘોડેસ્વાર ૬૦૦૦ સાંઢડી સ્વાર અને ૩૦૦૦ પાયદળના લશ્કર સાથે સિંધ ઉપર મોકલ્યો. તેણે દેવળબંદર જીતી લીધું. અને પોતાના માણસો જેને ચાંચીયા લોકોએ કેદ કર્યાં હતાં તેઓને છોડાવ્યાં. ત્યારપછી નેરૂન કોટ (હૈદ્રાબાદ) અને સેવણના કિલ્લાઓ જીતી લઇ અલોર ઉપર ચઢાઇ કરી.

આ સાથેના નકશામાં બતાવ્યા પ્રમાણે મહમદ બીન કાસમે નેરૂનકોટથી અલોર તરફ જતાં રસ્તામાં આવતાં **જીતોર, રાવર, બ્રાહ્મણાબાદ વગેરે કિલ્લાઓ જીતી લીધા.**

રાજા દાહુર અને તેનું સૈન્ય બહાદુરીથી મુસલમાનો સામા થયા. બન્ને પક્ષ જીવ ઉપર આવી લડતા હતા હિંદુ લશ્કર જોરમાં હતું. આજની લડાઇમાં રાજા દાહુરને વિજય મળવા સંપૂર્ણ ભરોસો હતો. તેવામાં હાથીપર બેસીને લડતા દાહુર રાજાનો હાથી ઘાયલ થવાથી તે ઘોડાપર બેસી લડવા લાગ્યો. હાથી ઉપર પોતાના રાજાને નહિ દેખવાથી હિન્દુ લશ્કરમાં ભંગાણ પડયું. તેઓ રાજાને મરાયો જાણી નાસવા લાગ્યા. છેવટે દાહર રાજા લડતાં મરાયો. અને મુસલમા-

નાની જીત થઇ. આ પ્રમાણે સિંધમાં મુસલમાનોનું રાજ્ય થયું.

સાર:—અણધારી મુસીબત માણસની બાજી બદલાવી નાંખે છે.

આરબ લોકોનું રાજ્ય.

---

૧ **લશ્કરની સ્થિતિ:**—આરબ હાકેમો સિંધના માણસોની ફોજ તૈયાર કરી દૂરના મુલકમાં યુદ્ધ કરવા જતા. જીત કરનાર આરબ સરદારને જાગીરો બક્ષીસમાં મળતી. તેના બદલામાં તેઓ લડાઇને વખતે હાકેમોને મદદ આપવા બંધાએલા રહેતા. આરબ સરદારો જીતાએલા મુલક ઉપર ઘણી નિર્દયતા વાપરતા.

દેવળબંદર જીતી લીધા પછી ત્યાંના ઘણાં હિન્દુ દેવળો તોડી પાડયાં. ઘણાં નિરાધાર બાળકો અને સ્ત્રીઓની ત્રણ દિવસ સુધી કતલ ચલાવી. અને પુષ્કળ લૂટ મેળવી. નેરૂનકોટ (હૈદ્રાબાદના) લોકોએ ખુશીથી આરબોની તાબેદારી સ્વીકારી હતી. છતાં તેઓની પણ તેવીજ દશા કરી હતી. અને અલોરના લોકો ઉપર પણ સખ્તાઇ કરવામાં કસર રાખી ન હતી.

૨ **ન્યાયની રીત:**—બે મુસલમાનોની તકરારનો નિકાલ કાજી કરતો. મુસલમાન અને હિન્દુની તકરારનો

નિકાલ પણ કાજી કરતો. અને બે હિન્દુઓની તકરારનો નિકાલ હિન્દુ પંચ કરતું.

૩ આરબ રાજ્યની પેદાશ:—આરબ લોકોને સિંધની પેદાશના મુખ્ય ત્રણ રસ્તા હતા. ૧ માથાવેરો, ૨ જમીનનો કર, ૩ બંદરની જકાત.

માથાવેરો અથવા જજીયાવેરો એ નામનો કર ફક્ત હિન્દુઓ પાસેથીજ લેવામાં આવતો, મુસલમાનોને તે કર માફ હતો. હિન્દુઓ પાસેથી માથાવેરો વસુલ કરવામાં ચુકવું તેને આરબ લોકો પાપ સમજતા.

ખલીફા ઉમ્મર પહેલાના વખતમાં પૈસાદાર માણસ દીઠ દર વરસે ૪૮ *ડ્રામ, સાધારણ સ્થિતિના માણસ દીઠ દરવરસે ૨૪ ડ્રામ અને મજુર વર્ગના માણસ દીઠ દરવરસે ૧૨ ડ્રામ લેવામાં આવતા. રળવાને અશક્ત સ્ત્રી અને છોકરાંઓને આ કર માફ હતો.

ખલીફા ઉમ્મર બીજાના વખતમાં એવું જાહેર કરવામાં આવ્યું કે પેદાશમાંથી પોતાના ખર્ચની રકમ બાદ કરતાં બાકી જે રકમ બચે તે બધી રકમ માથા વેરાના કર તરીકે ઉઘરાવવી.

કેટલીક જાતો પાસેથી તો નવાઈ જેવા કરો લેવામાં આવતા. સેવણની નજીક અરલ નહેરની પેલીપાર રહેતા

* ૧ ડ્રામ એટલે સુમારે ચાર આના.

જત લોકો જ્યારે હાકેમને સલામ કરવા આવતા ત્યારે સાથે એક કુતરો હાકેમને ભેટ આપવા લઇ આવતા અને મચ્છીમારને સારી માછલી પણ ભેટમાં લાવવાનું ફરમાન હતું.

૪ ધર્મની સ્થિતિ:—અરબ લોકોનાં રાજ્યમાં હિન્દુ અને મુસલમાન વચ્ચે ઉઘાડો પક્ષપાત હતો. તેથી કેટલાક હિન્દુઓ મુસલમાન તરીકેના લાભ મેળવવાના લોભથી અને કેટલાક જોરજુલમથી મુસલમાન થયા.

૫ વેપારની સ્થિતિ:—કાફલાઓની મદદથી કંદહાર તથા ગિજની સાથે વેપાર ચાલતો. સમુદ્ર રસ્તે પણ વેપાર ચાલતો. અરબસ્તાનમાંથી ઘોડા અને મોતી સિંધમાં વેચાવા માટે આવતાં. સિંધમાંથી જે વસ્તુઓ તુર્કસ્તાન અને ખોરાસાન તરફ જતી તે ઘણું કરીને ચીન, સિલોન, અને મલબારથી આવતી. વહાણો બાંધવાનું લાકડું પણ મલબારથી આવતું.

૬ પ્રજાની સ્થિતિ—કેટલીક જાતોને સારાં કપડાં પહેરવાની અને ઘોડે ચડવાની મના હતી. કેટલીકને તો જોડા પહેરવાની પણ મના કરવામાં આવી હતી. કેટલીકને વેઠીઆ તરીકે મુસલમાની કાફલાઓના રક્ષક થવાનો હુકમ ફરમાવેલો હતો. હિન્દુઓને એવો હુકમ હતો કે હરકોઈ મુસલમાન મુસાફરની ત્રણ દિવસ સુધી પરોણા ચાકરી કરવી.

સિંધમાં આરબ રાજ્યનો અંત.

બગદાદના ખલીફાઓએ સિંધમાં સુબાઓ મોકલી લગભગ ૨૭૩ વરસ સુધી સિંધની હકુમત ચલાવી પણ પાછલા વખતમાં ખલીફાઓએ પેદાશ વધારવા માટે સિંધની સુબાગીરીનો ઇજારો આપવા માંડયો. જે માણસ ઇજારાનો આંકડો વધારે આપે તે સિંધનો સુબો થાય. આવી રીતે આવેલા સુબાઓએ ખલીફાઓને ભરવાની મોટી રકમ ઉપજાવવા માટે પ્રજા ઉપર જુદી જુદી જાતના કરો નાખવા માંડયા, અને રાજ્યનું ખર્ચ કમી કરવા માંડયું.

કર વધારવાથી પ્રજા ઘણી દુ:ખી થવા લાગી અને રાજ્યનું ખર્ચ કમી કરવાને લીધે લશ્કર પણ ઘણું કમી થઇ ગયું. આ પ્રમાણે સિંધની સત્તા દિવસે દિવસે નબળી પડવા લાગી. છેવટે તેઓ એટલા બધા નબળા પડી ગયા કે સાધારણ હુમલાની સામે ટકવાને પણ તેમની પાસે કાંઇ સાધન ન હતું.

આવા વખતમાં કરમેસીયા લોકો કે જેઓ મુસલમાન ધર્મથી ભ્રષ્ટ થયેલા આરબોજ હતા, અને સિંધની આ સ્થિતિથી માહીતગાર હતા. તેઓ સિંધ ઉપર ચઢી આવ્યા. અને ઘણીજ સહેલાઇથી સિંધની હકુમત પોતાના હાથમાં લીધી. આ લોકોએ માત્ર ૩૬ વર્ષ સિંધનું રાજ્ય ચલાવ્યું.

ગિજનીના પ્રખ્યાત સુલતાન મહુમદ ગિજનવીએ કરમેસીઆ લોકો પાસેથી સિંધ જીતી લીધું ઇ. સ. ૧૦૨૪. આથી સિંધ ગિજનીની સત્તા નીચે ગયું. અને ત્યાંના સુબાઓએ સિંધની હકુમત ચલાવવા માંડી. પણ મહુમદ ગિજનવીના મરણ પછી ગિજનીનો હાકેમ અબ્દુલ રસીદ મોજશોખમાં પડયો અને સિંધને માટે કાંઈ સંભાળ લીધી નહિ. તેથી *સુમરા લોકો પોતાના **અબનસુમાર** નામના હાકેમને ઉભો કરી સિંધમાં જોરાવર થયા. અને ગિજનીની તાબેદારીથી છુટા પડયા. ઇ. સ. ૧૦૫૧.

સાર—કોઇપણ રાજ્યની મજબુતીનો આધાર તેના કવાયતી લશ્કર ઉપરજ છે.

હમીર સુમરો.

સુમરા રાજાઓએ ૩૦૦ વર્ષ સુધી સિંધમાં રાજ્ય ચલાવ્યું. તેમણે ઘણી બહાદુરીથી રાજ્ય વધાર્યું. તેઓની

---

* સુમરા લોકો અસલ હિંદુઓ હતા. પણ સિંધમાં મુસલમાની રાજ્ય થયા પછી સુમરા, સમા વીગેરે ઘણી હિંદુ જાતો મુસલમાન થઈ ગઈ હતી. આજ પણ ઘણી મુસલમાન જાતો અને હિંદુ જોતોની અટકો વીગેરે મળતાં આવે છે. તેનું કારણ એજ છે.

રાજધાનીનું શહેર ઠઠ્ઠા હતું. તેઓમાં ઘણુ બહાદુર રાજાઓ થઇ ગયા. તેમાં **દોદો** અને **ખલીફ**નાં નામો ઘણાં જાણીતાં છે.

ચઢતી અને પડતી એ દુનિયાનો નિયમ છે. કોઇના બધા દિવસો એક સરખા જતા નથી. સુમરા રાજાઓ પણ પાછલા વખતમાં બહુ નબળા પડી ગયા. દિલ્હીના પાદશાહો સામે બાથ ભીડવામાં તેઓ કયાં સુધી ટકી શકે ?

ઘોરી વંશના દિલ્હીના પાદશાહ મહુમદ ઘોરીએ લડાઇ કરી સુમરાઓને ખંડિયા રાજા બનાવ્યા. પણ તેના મરણ પછી વળી સુમરા સ્વતંત્ર થયા.

ત્યાર પછી દિલ્હીના પાદશાહ અલાઉદ્દીન ખીલજી અને મહમુદ ગાંડો (તઘલખ) એક પછી એક સિંધપર ચઢી આવ્યા હતા. અને સુમરા રાજાઓએ તેઓની તાબેદારી સ્વીકારી હતી.

મહમુદ ગાંડાના પાછલા વખતમાં હિન્દુસ્તાનમાં ચારે તરફ બંડ ઊઠયાં હતાં તે વખતે સિંધમાં સુમરા વંશનો હાકેમ **હમીર સુમરો** બહુ જુલમ કરતો હતો. તે દારૂડીઓ અને ઘણોજ દુર્ગુણી હતો. અને પ્રજાને ઘણીજ હેરાન કરતો.

તેના વખતમાં રાજ્યમાં અંધેર પણ બહુ ચાલવા લાગ્યું નિરપરાધી માણસો માર્યા જતાં. બદમાસ માણસો ગરીબ માણસો પર જુલમ ગુજારતા. અને તેની દાદ ફરીયાદ કોઇ સાંભળતું નહતું. આબરૂદાર માણસને પોતાની

આબરૂ સાચવવી ભારે થઇ પડતી. આ જુલમની સામે સમા જાતના લોકોએ ઘણું બંડ ઉઠાવ્યાં અને દિલ્હીના પાદશાહ સુધી ફરીયાદો પહોંચાડી. છેવટે હમીર સુમરાના જુલમથી કંટાળી સમા લોકોએ તેને મારી નાંખ્યો. અને પોતાના તરફથી જામ ઉનડને ગાદીપર બેસાડી સિંધમાં સમાવંશનું રાજ્ય સ્થાપ્યું. ઇ. સ. ૧૩૫૧.

સારઃ—અતીશય જૂલમથી બિલાડી પણ માણસનો જીવ લે !

જામ ફૈરોઝ અને શાહબેગ અર્ગુન.

સમા લોકોએ સિંધમાં ૧૭૦ વર્ષ રાજ્ય ચલાવ્યું. તેઓની રાજધાની ઠઠ્ઠાની નજીક **સમઈ નગરમાં** હતી. તે વખતનાં કેટલાંક ખંડિયેરો ઠઠ્ઠા અને તેની આજુબાજુમાં જોવામાં આવે છે. સમા લોકોનો છેલ્લો રાજા **જામ ફૈરોઝ** ઠઠ્ઠાની ગાદીપર રાજ્ય કરતો હતો. એ અરસામાં હિંદુસ્તાનની ઉત્તરે આવેલા તુર્કસ્તાનના મુલકમાંથી હિન્દુસ્તાનમાં આવીને રાજ્ય કરનારા બે પુરૂષોનાં નામ જાણવા જેવાં છે.

૧ શાહબેગ અર્ગુન. ૨ બાબર બાદશાહ.

૧ શાહબેગ અર્ગુન એ ખોરાસાન પ્રાંતનો હાકેમ હતો. તેને બાબર પાદશાહે હરાવીને નસાડી મૂક્યો. તેથી તે થોડાં માણસો લઇ સિંધમાં આવ્યો. અને લૂટફાટ કરી ધીમે ધીમે પોતાનું જોર વધારીને ઈ. સ. ૧૫૨૦ માં તેણે સમા લોકોની રાજધાની ઠઠ્ઠા ઉપર ચડાઇ કરી. અને ઠઠ્ઠા શહેરમાં લૂટ ચલાવી પુષ્કળ માલ મેળવ્યો. પછી શાહબેગ અર્ગુન અને જામ ફૈરોઝ વચ્ચે સલાહ થઈ તેમાં એમ ઠર્યું કે:— **" લકકીથી ઉત્તર તરફનો મુલક શાહબેગ અર્ગુનને આપવો. "**

આ ઠરાવ સમા લોકોને પસંદ પડયો નહિ. અને શાહબેગ અર્ગુનને મારી હઠાવવા માટે સમા લોકોએ પો પોતાનું લશ્કર જમાવીને તેનાપર ચડાઇ કરી. આ કારણથી ઇ. સ. ૧૫૨૧ માં સેવણ પાસે ટલ્ટી આગળ લડાઇ થઇ. તેમાં સમા લોકોનું ઘણું લશ્કર હોવા છતાં શાહબેગ અર્ગુનના કુશળ લડવૈયાઓ સામે તેઓ ટકી શક્યા નહિ. સમા લોકો હાર્યા. જામ ફૈરોઝ કચ્છ તરફ નાસી ગયો અને આખો સિંધ પ્રાંત શાહબેગ અર્ગુનના હાથમાં આવ્યો. ત્યારપછી તેણે બખ્ખર અને અલોરના કિલ્લાઓ પણ જીતી લીધા.

બખ્ખરની ટેકરી શાહબેગ અર્ગુનને પસંદ પડવાથી તેણે અલોરનો કિલ્લો તોડાવી ત્યાંની પાકી ઇંટો મંગાવી બખ્ખરનો કિલ્લો બંધાવ્યો.

શાહબેગ અર્જુને ગુજરાત જીતી લેવાનો વિચાર કર્યો પણ તેવામાં તે મરણ પામ્યો ઈ. સ. ૧૫૨૨.

શાહબેગ અર્જુન લડવામાં શૂરો અને બહાદુર હતો, એટલુંજ નહિ પણ તેને ધર્મના પુસ્તકોનું પણ સારૂં જ્ઞાન હતું. તેણે એક બે ધર્મ પુસ્તકોના ભાષાન્તર પણ કર્યાં હતાં.

૨ **બાબર બાદશાહ** એ તુર્કસ્તાનના સમરકંદનો હાકેમ હતો તેણે જેમ શાહબેગ અર્જુનને હરાવીને તુર્કસ્તાનમાંથી નસાડી મૂક્યો તેમ ત્યાંના બળવાખોર લોકોએ બાબર બાદશાહને પણ હરાવીને તુર્કસ્તાનમાંથી કાઢી મૂક્યો. તેથી તેણે ઇ. સ. ૧૫૦૪ માં અફગાનીસ્તાનમાં આવી કાબુલનું રાજ્ય જીતી લીધું. અહીં તેણે હિંદુસ્તાનપર ચઢી આવવાને ૨૨ વરસ સુધી તૈયારી કરી. અને ઇ. સ. ૧૫૨૬ માં તે પંજાબ ઉપર તૂટી પડયો. પાણીપતના રણમાં દિલ્હીના સુલતાન ઇબ્રાહીમ લોદીને હરાવીને હિન્દુસ્તાનની રાજધાની દિલ્હી શહેર કબજે કર્યું. અને મોગલવંશની ગાદીનો પાયો નાખ્યો. ઈ. સ. ૧૫૨૬.

સાર:—આખું લેવા જતાં અરધું પણ ગુમાવી બેસાય છે.

મીરઝાં શાહ હુસેન અને હુમાયુ પાદશાહ.

શાહબેગ અર્ગુનના મરણ પછી તેનો દિકરો મીરઝાં શાહ હુસેન ઠઠ્ઠાની ગાદીપર બેઠો.

જામફૈરોઝે લશ્કર એકઠું કરી કચ્છમાંથી પાછો આવીને ફરી એકવાર નસીબ અજમાવ્યું. પણ તે હારીને ગુજરાત તરફ નાઠો. અને ત્યાંજ મરણ પામ્યો.

મીરઝાશાહ હુસેને ઘણી લડાઇઓ કરી પોતાનો મુલક વધાર્યો. અને દિલ્હીના બાબર બાદશાહ સાથે સલાહ કરી.

બાબરના મરણ પછી તેનો દિકરો હુમાયુ દિલ્હીની ગાદીપર બેઠો, એ બાપદિકરાના પ્રેમની વાત તમે પાંચમી ચોપડીમાં શીખશો. હુમાયુ બાદશાહને ઇ. સ. ૧૫૪૦ માં શેરખાન પઠાણે દિલ્હીમાંથી હાંકી કાઢયો હતો. તેથી તેને ત્રણ વરસ સુધી સિંધમાં આશરો લેવો પડયો હતો. આ મુદ્દત દરમીયાન **ઉમરકોટમાં** હુમાયુની રાણી **હમીદા બેગમે** મહાન **અકબર પાદશાહને** જન્મ આપ્યો. ઇ. સ. ૧૫૪૨.

હુમાયુ પાદશાહે સિંધ જીતી લેવા માટે એક બેવાર પ્રયત્નો કર્યા પણ મીરઝા શાહ હુસેનના પરાક્રમ આગળ તેને દરેક વખતે નિષ્ફળ થવું પડયું.

આ બહાદુર હાકેમ ૩૨ વરસ સુધી સિંધનું રાજ્ય ચલાવી ઇ. સ. ૧૫૫૪ માં મરણ પામ્યો. તેને પુત્ર નહિ હોવાથી તેનું રાજ્ય તેના બે સરદારોએ વહેંચી લીધું.

મુલક.	હાકેમનું નામ.	રાજધાનીનું શહેર.
૧ દક્ષિણ તરફનો ભાગ.	મીરઝા ઇશા.	ઠઠ્ઠા.
૨ ઉત્તર તરફનો ભાગ.	સુલતાન મહમદ.	બખ્ખર.

મીરઝાં જાનીબેગ અને અકબરશાહ.

મીરઝાં ઇશા અને તેની પછી થઇ ગયેલા તેના વંશજો પોતાને તરખાન વંશના ગણતા. આ લોકો મૂળ તુર્કસ્તાનમાંથી આવેલા હોવાને લીધે આ નામ રાખેલું હોય એમ ધારી શકાય છે.

મીરઝાં ઇશાની કબર ઠઠ્ઠાની નજીક મકલી ટેકરીપર આજ પણ જોવામાં આવે છે. એ કબરના મજબુત પત્થર ઉપરનું નકસી કામ બહુ સુંદર અને સફાઇદાર કરેલું છે. એ અને એની પછી થઇ ગયેલા હાકેમોની કબરો જોતાં હિન્દુસ્તાનની જૂના વખતની કારીગરીનો જોનારને સહજ ખ્યાલ આવી શકે છે.

મીરઝા ઇશા પછી તેનો દિકરો મીરઝા મહુમદ બાકી ગાદીપર બેઠો તેના વખતમાં બખ્ખરવાળા સુલતાન મહુમદની બળવાખોર ટોળીઓના ત્રાસથી પ્રજા બીલકુલ સુખશાન્તી ભોગવી શકી નહિ. છેવટે કંટાળીને મીરઝાં મહુમદ બાકીએ આપઘાત કર્યો. ઇ. સ. ૧૭૭૧.

મીરઝાં મહુમદ બાકીના મરણુ પછી તેનો દિકરો મીરઝાં જાનીબેગ સિંધનો હાકેમ થયો. તે ટંટાખોર ટોળીઓને પહોંચી વળે તેવો હતો. તેને વારંવાર બખ્ખરના સુબાઓ સાથે તકરારમાં ઉતરવું પડતું.

બખ્ખરવાળા સુલતાન મહુમદની દિકરી દિલ્હીના અકબર પાદશાહને પરણાવી હતી. આ દિકરી સિવાય તેને બીજું કાંઇ સંતાન નહિ હોવાથી સુલતાન મહુમદના મરણુ પછી બખ્ખરની ગાદી અકબર પાદશાહના તાબામાં ગઇ. તેથી બખ્ખરના સુબાઓ સાથેની મીરઝાં જાનીબેગની તકરાર દિલ્હી સુધી પહોંચી. છેવટે જાનીબેગની હઠ માલમ પડવાથી અકબર પાદશાહે ખાનખાનાન નામના સરદારને મોટા સૈન્ય સાથે સિંધ ઉપર મોકલ્યો.

ઉડનપુર આગળ ઇ. સ. ૧૫૯૭ માં મીરઝાં જાનીબેગ અને ખાનખાનાન વચ્ચે લડાઇ થઇ તેમાં જાનીબેગ હાર્યો અને કેદ પકડાયો. તેને અકબર પાદશાહ પાસે લઇ જવામાં

આવ્યો. અહીં ખાનખાનાને જાનીબેગની બહાદુરીના વખાણ કરી તેના જેવા બહાદુર દુશ્મનને શિક્ષા ન કરતાં તેને મિત્ર બનાવી સિંધની સુબાગીરી સોંપવાની ભલામણ કરી. આ વાત અકબર પાદશાહને પસંદ પડી અને જાનીબેગને સિંધનો સુબો બનાવ્યો. ત્યારપછી સિંધની હકુમત નાદીરશાહના આવતાં સુધી એટલે સુમારે ૧૫૦ વરસ સુધી દિલ્હીના શહેનશાહત તળે રહી. અને તેમના તરફથી તરખાન વંશના ઘણા હાકેમોએ લાંબા વખત સુધી સિંધનું રાજ્ય ચલાવ્યું.

સાર:—બળીયા સાથે બાથ ભીડવામાં લાભ નહિ.

આદમશાહ કલ્હોરો.

સિંધમાં જ્યારે સમા લોકોનું રાજ્ય હતું તે વખતથીજ સિંધમાં કલ્હોરા લોકો રહેતા હતા. તેઓમાં આદમશાહ નામે એક કલ્હોરો ધર્મગુરૂ તરીકે પ્રખ્યાત થઇ ગયો. તેણે પોતાના ધર્મગુરૂના નામથી મોટી જાગીરો મેળવી. (ઇ. સ. ૧૪૫૦)

ધર્મગુરૂ તરીકે આદમશાહને એક રાજા કરતાં પણ વધારે માન મળતું જોઇ તે વખતના મુસલમાન હાકેમોને

તેનાપર અદેખાઈ આવી. અને ગુસ્સે થઈ તેની તમામ માલમીલ્કત લૂટી લીધી. તેના શિષ્યો નાસી છૂટયા અને આદમશાહને કેદ કર્યો, અને પાછળથી તેને મારી નંખાવ્યો. એની કબર સખ્ખરની નજીકમાં હજી પણ જોવામાં આવે છે.

આદમશાહ કલ્હોરાના શિષ્યો ઉપર પણ તે વખતના હાકેમો ઘણો જુલમ કરતા. વખતે વખતે કલ્હોરા લોકો સામા થતા, પણ તેમાં તેઓ હારીને નાસી છૂટતા. આ પ્રમાણે વારંવાર થવાથી તેઓ કેળવાઈને દુશ્મનો સામા ઉભા રહેવાને શક્તિમાન થવા લાગ્યા. આખરે ઇ. સ. ૧૬૫૮ માં તેઓ મોગલોની સામે પણ ઉભા રહી શકયા. અને ઈ. સ. ૧૭૦૦ સુધીમાંતો તેઓ સારા જમીનદાર અને બળવાન થયા. છેવટે **યારમહમદ** કલ્હોરો બહાર પડયો.

હાલના વખતમાં પ્રખ્યાત માણસોને તેમની લાયકાત પ્રમાણે જેમ અંગ્રેજ સરકાર તરફથી 'રાવસાહેબ' ખાન સાહેબ 'સી. આઇ. ઈ.' વગેરે માનવાળા ખિતાબો આપવામાં આવે છે, તેમ યારમહમદ કલ્હોરાએ દિલ્હીના ઔરંગજેબ પાદશાહને ખુશી કર્યો. તેથી પાદશાહે તેને ખુદાયારખાનનો ખિતાબ અને એક જાગીર આપી. ઇ. સ. ૧૭૧૧

સાર:—ઉપરા ઉપર આવી પડતી મુસીબતોને લીધે તે મુસીબતોની સામા ઉભા રહેવાની શક્તિ આવે છે.

નુરમહુમદ કલ્હોરો.

વખત જતાં સિંધમાં કલ્હોરા લોકોજ બળવાન થયા. યારમહુમદ કલ્હોરાના દિકરા **નુરમહુમદ કલ્હોરો** દિલ્હીના પાદશાહુ મહુમદશાહુને શરણે જઇ તેની પ્રીતિ મેળવી અને સિંધનો સુબો થયો. ઇ. સ. ૧૭૩૬.

નુરમહુમદ બુદ્ધિશાળી અને બહાદુર હતો. તેણે સિંધના રાજ્યની હદ ઘણી વધારી. તેને **મીર શહેદાદ** જેવા બુદ્ધિશાળી અમલદારો પણ મળેલા હતા.

મીર શહેદાદ બલુચિસ્તાનનો રહેવાસી હતો. પણ પોતાના કાકા સાથે અણબનાવ થવાથી તેને પોતાનો દેશ છોડી સિંધમાં આવવું પડયું હતું. પ્રથમ તો તે નુરમહુમદ પાસે સાધારણ નોકરીમાં રહ્યો હતો પણ પોતાની બહાદુરી અને ચતુરાઇને લીધે થોડા વખતમાંજ તેણે વજીરની પદવી મેળવી. અને ઇ. સ. ૧૭૪૭ માં તેના મરણ પછી તેના દિકરા **મીર બહેરામને** તેની જગ્યા મળી.

નુરમહુમદના અમલમાં સિંધ ઇરાન અને કંદહારની સત્તા નીચે પણ ગયું હતું.

નુરમહુમદને સિંધની હકુમત મળ્યા પછી ત્રણ વરસે એટલે કે ઇ. સ. ૧૭૩૯ માં ઇરાનના પાદશાહુ **નાદીરશાહે**

દિલ્હી શહેર જીતી લીધું. અને તેથી તે સિંધને પણ ઇરાનની સત્તા નીચે ગણવા લાગ્યો. આ અરસામાંજ નુરમહુમદે બંડ ઉઠાવવા યત્ન કર્યો. તેને દબાવી દેવા માટે નાદિરશાહ સિંધ ઉપર ચઢી આવ્યો. નાદિરશાહને સિંધમાં આવતો જાણીને નુરમહુમદ ઉમરકોટ તરફ નાસી ગયો. પણ પાછળથી આવીને તે નાદીરશાહને શરણે થયો. અને ૨૦ લાખ રૂપીઆ વાર્ષિક ખંડણી આપવાનું કબુલ કર્યું.

નાદિરશાહના મરણ પછી સિંધ કંદહારના પાદશાહ અહુમદશાહ દુરાનીના હાથ નીચે ગયું. ઈ. સ. ૧૭૪૮.

અહુમદશાહ દુરાનીને ખંડણી બરાબર ન મળવાથી તેણે સિંધ ઉપર ચડાઈ કરી ઇ. સ. ૧૭૫૪. અહુમદશાહને સિંધમાં આવતો જોઇ નુરમહુમદ જેસલમીર તરફ નાસી ગયો. અને ત્યાંજ થોડા વખતમાં મરણ પામ્યો. ઈ. સ. ૧૭૫૪.

ગુલામશાહ કલ્હોરો.

નુરમહુમદ કલ્હોરાને ત્રણ દિકરા હતા.

૧ મહુમદ મુરાદયાબખાન.

૨ અત્તરખાન.

૩ ગુલામશાહ.

પોતાના બાપના મરણ પછી અહુમદશાહ દુરાની પાસે

એક એલચી મોકલીને તેના મનનું સમાધાન કરી મહમદ મુરાદયાબખાન સિંધનો હાકેમ થયો. પણ તેના જુલમ થી કંટાળીને રૈયત તથા સરદારોએ મળી તેને ગાદી-પરથી ઉઠાડી મૂકયો અને નુરમહમદ કલ્હોરાના નાના દિકરા ગુલામશાહને ગાદીપર બેસાડયો.

અત્તરખાન ગુલામશાહથી મોટો હોવાને લીધે તે પોતાનો હક બતાવી તોફાન કરવા લાગ્યો. તેથી ગુલામશાહને થોડો વખત રણ તરફ નાસી જવું પડયું. છેવટે તે કંદહારમાં અહમદશાહને શરણે ગયો ને પોતાને સિંધનો સુબેદાર મુકરર કરાવી આવ્યો. અને પછી જોર જુલમથી ભાઇઓના ઝગડા બેસાડી દઇ રાજયની સત્તા પોતાના હાથમાં લીધી. ઇ. સ. ૧૭૫૮.

આ હાકેમ કલ્હોરા વંશમાં સારામાં સારો હાકેમ ગણાય છે. કારણ કે તેના વખતમાં સિંધ ઘણું આબાદ અને પ્રજા સુખ શાન્તિમાં હતી. તેણે અંગ્રેજો સાથે મિત્રાચારી બાંધી અને ઠઠ્ઠામાં અંગ્રેજ વેપારીઓને કોઠી નાખવાની રજા આપી ૧૭૫૮.

તેણે હૈદ્રાબાદનો કિલ્લો બંધાવ્યો. ગુલામશાહ ઇ. સ. ૧૭૭૧ માં મરણ પામ્યો.

સારઃ—રાજ્ય લોભથી ભાઇઓમાં કુસંપના બીજ રોપાય છે.

મીર બીજરની વફાદારી.

ગુલામશાહના મરણ પછી તેનો દિકરો **સરફરાઝખાન** કાબુલના હાકેમ તરફથી સુબો થયો. પણ તે પોતાના બાપથી કેવળ જુદાજ સ્વભાવનો હતો. તે સહુની સાથે દ્વેષભાવે રહેતો હોવાથી વધારે વખત રાજ્ય ઉપર ટકી શકયો નહિ.

તેણે **મીર બહેરામ** કે જે રાજ્યનો મૂખ્ય માણસ અને વફાદાર નોકર હતો તેને તથા તેના દિકરા **મીર સોબદારને** દુશ્મનાઇને લીધે મારી નંખાવ્યા. આ વખતે મીર બહેરામનો બીજો દિકરો **મીર બીજર** મકકે હજ્જ કરવા ગયો હતો.

સરફરાઝખાને અંગ્રેજો સાથેની પણ દોસ્તી તોડી, અને ઠઠ્ઠાની કોઠી કાઢી નંખાવી. ઈ. સ. ૧૭૭૫.

વળી તેણે પ્રજા ઉપર પણ ઘણા જુલમ કરી ભારે અપ્રીતિ મેળવી.

સરફરાઝખાનની આવી નિંદવા યોગ્ય રીતભાતથી ગુસ્સે થઇ પ્રજા અને ટાલપુર (મીર) અમલદારોએ મળી તેને ગાદીપરથી ઉઠાડી કેદ કર્યો. ઇ. સ. ૧૭૭૬, અને **મહમદખાન** તથા **સાદકઅલીને** એક પછી એક ગાદીપર બેસાડયા

પણ તેઓ નાલાયક જણાવાથી ગુલામશાહના ભાઇ ગુલામ-નબીએ સિંધની હકુમત પોતાના હાથમાં લીધી.

ગુલામનબીએ ગાદી ઉપર આવ્યા પછી મીર બીજરને મારી નાંખવાનું કાવતરૂં રચ્યું. જે વખતે સરફરાઝખાને મીર બહેરામ અને તેના દિકરા મીર સોબદારનું ખૂન કરાવ્યું, તે વખતે મીર બહેરામનો બીજો દિકરો મીર બીજર મકકે હજ્જ કરવા ગયો હતો તે હજી સુધી પાછો આવ્યો ન હતો. " તે પાછો આવીને કદાચ પોતાના બાપનું વેર લે અને મને ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી મૂકે " એવી બીકથી ગુલામનબીએ મસ્કતના આરબ સરદાર ઉપર મીર બીજર-ને મારી નંખાવવા સંબંધી કાગળ લખ્યો. પણ તેણે તે નીચ કામ ન કર્યું.

ગુલામનબીના આ કાવતરાની મીર બીજરને ખબર પડી તેથી તેણે સિંધમાં આવીને એકદમ બલોચ લોકોનું લશ્કર એકઠું કરી ગુલામનબી સાથે લડાઇ કરી. તેમાં ગુલામનબી મરાયો અને મીર બીજરની જીત થઇ. તોપણ તેણે સિંધની હકુમત પોતાના હાથમાં ન લેતાં ઉદારવૃત્તિ-થી ગુલામનબીના ભાઇ અબ્દુલનબીને સિંધનો હાકેમ બનાવ્યો, અને પોતે નિમકહલાલીથી તેની નોકરીમાં રહ્યો.

કલ્હોરા વંશના છેલ્લા હાકેમો ઘણુજ વહેમી અને નિર્દય થઇ ગયા હતા. અબ્દુલનબીએ પણ ગાદી ઉપર

આવતાંજ પોતાને અડચણરૂપ દેખાતા કાંટાઓને એક પછી એક દૂર કરવા માંડયા.

અબ્દુલનબીને લાગ્યું કે પોતાનો ભત્રીજો સરફ્રાઝખાન લગભગ ચાર વર્ષ થયાં કેદખાનામાં છે તે જો જીવતો હશે તો કોઈપણ જાતની ખટપટ ઉભી થશે અને મારા હાથમાંથી રાજ્યની લગામ જશે, એમ વિચારીને તેનું ખૂન કરાવ્યું.

મીર બીજર કે જે અબ્દુલનબીને રાજ્ય આપનાર વફાદાર નોકર હતો છતાં તે બળવાન હોવાથી ભવિષ્યમાં કોઈક દિવસ પોતાને નુકસાન કરશે એવી જાતના ભયથી તેને પણ દગાથી મારી નંખાવ્યો, અને મીર બીજરના દિકરા મીર અબ્દુલ્લાને પણ એજ રીતે મારી નંખાવ્યો.

આ જુલમ ટાલપુર (મીર) સરદારોથી સહન થઈ શકયો નહિ, તેથી મીર બહેરામના પૌત્ર મીર ફત્તેહઅલી ખાનની સરદારી નીચે એક બલોચ લશ્કરે હૈદ્રાબાદ ઉપર ચડાઈ કરી. અબ્દુલનબી હાર્યો અને જોધપુર તરફ નાસી ગયો, અને ત્યાંજ મરણ પામ્યો.

આ રીતે સિંધની ગાદી મીર શહેદાદના વંશમાં આવી. મીર ફત્તેહઅલીખાને સિંધમાં હકુમત ચલાવવા માટે કંદહારના પાદશાહ પાસેથી ફરમાન મેળવી સિંધમાં મીર લોકોનું રાજ્ય સ્થાપ્યું. ઇ. સ. ૧૭૮૧.

સાર:—હદથી વધારે જુલમ ખાનદાન માણસો પણ સહન કરી શકતા નથી.

મીરો અને અંગ્રેજો વચ્ચે મિત્રાચારી.

અંગ્રેજ લોકો સિંધમાં વેપાર કરવાને કલ્હોરા લોકોના વખતથીજ આવેલા હતા. આપણે આગળ જોઇ ગયા કે ગુલામશાહ કલ્હોરાએ ઇ. સ. ૧૭૫૮ માં અંગ્રેજો સાથે દોસ્તી બાંધી અને તેમને નગર ઠઠ્ઠામાં કોઠી નાખવાની રજા આપી. પણ ગુલામશાહના મરણ પછી મીયાં સરફરાઝખાને ઈ. સ. ૧૭૭૫ માં તે કોઠી ઉપડાવી લીધી અને અંગ્રેજો સાથેની દોસ્તી તોડી.

ત્યારપછી મીર લોકોના વખતમાં ઇ. સ. ૧૭૯૯ માં અંગ્રેજોએ સિંધમાં વેપાર ચલાવવાની કોશીશ કરવા માંડી, અને મી. નેથનક્રોએ આ બાબત મીરો સાથે મસલત ચલાવી પણ તેથી કાંઇ ફાયદો થયો નહિ.

ઇ. સ. ૧૮૦૯ માં અંગ્રેજોએ મીરો સાથે દોસ્તી બાંધી અને મીર લોકોએ કબૂલ કર્યું કેઃ—કોઇપણ ફ્રેન્ચ કે અમેરિકન લોકોને અંગ્રેજોની રજા સિવાય સિંધમાં આવવા દેવા નહિ.

ઇ. સ. ૧૮૩૨–૩૪ માં અંગ્રેજો અને મીરો વચ્ચે નીચે પ્રમાણે ઠરાવો થયા.

૧ કોઇપણ પરદેશી વેપારીઓને અંગ્રેજોની રજા સિવાય સિંધમાં આવવા દેવા નહિ.

૨ અંગ્રેજોને નીચેની બે શરતોએ આખા સિંધમાં વેપાર કરવાની છૂટ મળી.

શરતોઃ—૧ કોઇપણ અંગ્રેજ વેપારી સિંધમાં એક ઠેકાણે સ્થાયી રહી શકે નહિ.

૨ લશ્કરી વહાણુ, કે સામાન અંગ્રેજોએ સિંધુ નદી તરફ લાવવાં નહિ.

ઇ. સ. ૧૮૩૮ માં અંગ્રેજોએ પંજાબના મહારાજા રણુજીતસિંહુ અને મીરો વચ્ચેની તકરાર મટાડી તેથી મીરોએ અંગ્રેજ વકીલને હૈદ્રાબાદમાં રહેવાની રજા આપી.

ઇ. સ. ૧૮૩૮ માં મીર લોકોએ અફઘાનીસ્તાન જતા અંગ્રેજી લશ્કરને હરકત પહોંચાડીને અંગ્રેજો સાથેની દોસ્તી તોડી તેથી ઈ. સ. ૧૮૩૯ માં મુંબઈથી એક મોટું અંગ્રેજી લશ્કર સિંધમાં આવ્યું અને મનોરાનો કિલ્લો જીતી લીધો, અને પછી મીર લોકો આગળ નીચેના ઠરાવો રજુ કર્યા.

૧ અફગાનીસ્તાનની ચડેલી ખંડણી બદલ મીર લોકોએ કાબૂલના રાજા શાહસુજાને રૂા.૨૩લાખ રોકડા આપવા.

૨ અંગ્રેજોના ૫૦૦૦ લશ્કરી માણસોને સિંધમાં રહેવાની રજા આપવી, અને તેના ખર્ચમાં પણ ભાગ આપવો.

૩ સિંધુ નદીમાં જતાં આવતાં અંગ્રેજી વહાણો ઉપ-
રનો કર માફ કરવો.

હૈદ્રાબાદના મીરોએ ઉપરના ઠરાવોની કાંઇપણ દરકાર કરી નહિ. તેથી છેવટે અંગ્રેજો તરફથી ઈ. સ. ૧૮૪૨–૪૩ માં નીચેના ઠરાવો રજુ થયા.

૧ કરાંચી, ઠઠ્ઠા, સખ્ખર, બખ્ખર અને રોહરી અંગ્રેજોને હુમેશને માટે આપવાં.

૨ અંગ્રેજો ઉપરથી બધી જાતના કરો અને માલ ઉપરની જકાતો માફ કરવાં.

૩ કેટલીક શરતોથી રોહરીથી સબઝલકોટ સુધીનો ખૈરપુરનો મુલક ભાવલપુરના હાકેમને આપવો.

આ તહનામા ઉપર સહીઓ કરવામાં મીરોએ આનાકાની કરી એટલુંજ નહિ પણ સહીઓ કરવામાં લગભગ એક વર્ષ કાઢી નાખ્યું છેવટે અંગ્રેજ વકીલ મેજર આઉટ્રામનાં સમજાવવાથી મીરોએ સહીઓ તો કરી પણ તેમણે મેજર આઉટ્રામની છાવણીપર હુમલો કરી અંગ્રેજ સરકારનો કોપ વહોરી લીધો. મીરોનું આ કૃત્ય તેમના પોતાના નાશના અગ્નિરૂપ નીવડયું. એ વિષે તમે આગળ શીખી ગયા છો.

સારઃ—મિત્રાચારી બાંધવી સહેલ છે, પણ નભાવવો મુશ્કેલ છે.

મિત્ર ચોકડી.

કલ્હોરા લોકો પાસેથી મીરોએ સિંધ જીતી લીધા પછી સિંધમાં મીરોનાં રાજ્યના ત્રણ ભાગ પડયા.

૧ હૈદ્રાબાદના મીરોનું રાજ્ય.
૨ ખૈરપુરના મીરોનું રાજ્ય.
૩ મીરપુરખાસના મીરોનું રાજ્ય.

૧ હૈદ્રાબાદના મીરોનું રાજ્ય:—હૈદ્રાબાદ જીતી લેનાર મીર ફત્તેહઅલી સહિત તેઓ ચાર ભાઇઓ હતા. **૧ મીર ફત્તેહઅલી. ૨ મીર ગુલામઅલી. ૩ મીર કરીમઅલી. ૪ મીર મુરાદઅલી.**

આ ચાર ભાઇઓમાં મીર ફતેહઅલી સૌથી મોટો હતો. તેણે એવો વિચાર કર્યો કે હૈદ્રાબાદના મીરોનું રાજ્ય મોટું ગણાય અને મીરોના બીજા બે રાજ્યો આગળ પોતાનો મોભો જાળવી શકાય તેટલા માટે તેણે પોતાના રાજ્યના ભાગ ન પાડતાં નાના મોટાનો ભેદ કાઢી નાખીને ચારે ભાઇઓએ મળીને રાજ્ય ચલાવવા માંડયું. આથી ચારે ભાઇઓમાં સંપ જળવાઇ રહ્યો. તેમના સંપને લીધે તેઓ ઘણા બળવાન ગણાતા. અને કોઈ પણ શત્રુ તેમની સામા થવાની હિમ્મત કરી શકતો નહિ. ચારે ભાઇઓના

આવા સંપને લીધે માણસો તેને **ચારયારી** અથવા **મિત્ર ચોકડી** કહેતા. આ મિત્ર ચોકડીમાં સૌથી મોટાભાઇને "**રૈસ**" કહેતા. અને ઉત્તરોત્તર એકના મરણ પછી બીજો ભાઇ રૈસ થતો. આ પ્રમાણે મીરો પોતાના દિકરાને ગાદીનો વારસ ન ગણતાં ભાઇને વારસો આપતા.

આ ચારે ભાઇઓના મરણ પછી તેમના દિકરાઓની નાની ચાર યારી-મિત્ર ચોકડી બની અને તેઓ પોતાના વડીલોએ મુકરર કરેલા રસ્તે રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યા. હૈદ્રાબાદની ગાદીપર છેલ્લો 'રૈસ' મીર મુરાદઅલીનો દિકરો **મીર નસીરખાન** હતો. તેણે અંગ્રેજો સાથે **મીયાણીની** લડાઇ કરી પોતાનું રાજ્ય ગુમાવ્યું. ઇ. સ. ૧૮૪૩.

૨ **ખૈરપુરના મીરોનું રાજ્યઃ**—અંગ્રેજો અને મીરો વચ્ચે અણબનાવ શરૂ થયો તે વખતે ખૈરપુરની ગાદી ઉપર મીર **રૂસ્તમખાન** હતો. તે ઘણો વૃદ્ધ થયો હતો. તેના ભાઇ **મીરઅલી મુરાદખાન**ને રૈસ બનવાની તીવ્ર ઇચ્છા હતી. તેથી ખૈરપુરના રાજ્યમાં હમેશા કુસંપ ચાલ્યો કરતો હતો.

મીર રૂસ્તમખાન નિખાલસ દિલનો, અને આનંદી સ્વભાવનો હતો તે કોઇની ખટપટમાં પડતો નહિ.

મીરઅલી મુરાદખાન કેળવાયેલો અને બાહોશ હતો. વળી તે મળતાવડા સ્વભાવનો હોવાથી અંગ્રેજો સાથે મિત્રાચારી રાખતો. તેણે રાજ્ય લોભથી એવી ખટપટ ઉઠાવી,

કે જેના લીધે સર ચાર્લ્સ નેપીયર અને રૂસ્તમખાનની વચ્ચે શત્રવટ થઇ.

તેણે એક વખત મીર રૂસ્તમખાનની સાથે એવી વાત કરી કે સર ચાર્લ્સ નેપીયર તમને કેદ કરવાનો વિચાર કરે છે. અને નેપીયર સાહેબ પાસે આવીને એવી બાતમી આપી કે મીર રૂસ્તમખાન અંગ્રેજો સામે લડાઇની તૈયારી કરે છે માટે તેનાથી ચેતીને ચાલજો.

મીર રૂસ્તમખાને સર ચાર્લ્સ નેપીયર **સાહેબની** મુલાકાત લઇ રૂબરૂ ખુલાસો કરવાને ઘણી મહેનત કરી પણ તેમાં તે સફળ થયો નહિ. છેવટે તે નાઉમેદ થઇને રણમાં ઇમામ ગઢના કિલ્લા તરફ નાશી ગયો. સર ચાર્લ્સ નેપીયરે તેની પછવાડે જઇ તે કિલ્લો જીતી રૂસ્તમખાનને કેદ કર્યો અને ખૈરપુરની ગાદી મીરઅલી મુરાદખાનને આપી. આ રીતે અલીમુરાદખાને અંગ્રેજો સાથે મિત્રાચારી રાખી ખૈરપરના રાજ્ય ઉપર પોતાનો હક કાયમ રાખ્યો.

૩ મીરપુર ખાસના મીરોનું રાજ્ય:—મીરપુર ખાસની ગાદીપર **મીર શેરમહમદ** હતો તે બહાદુર અને નિષ્કપટી હતો. તેણે પોતાના બળનો વિચાર કર્યા સિવાય સરચાર્લ્સ નેપીયર સાથે **દબાની** લડાઇમાં ઝંપલાવી પોતાનું રાજ્ય ગુમાવ્યું.

સાર:—કોની સામે વેર બાંધીએ છીએ તેનો જરૂર વિચાર કરવો જોઇએ.

સર ચાર્લ્સ નેપીયર સાહેબ.

સિંધના ગવર્નર.

ઈ. સ. ૧૮૪૩ ના ફેબ્રુઆરી માસમાં નેપીયર સાહેબે મીરોને મીયાણી અને દબા આગળની લડાઇમાં હરાવી સિંધ જીતી લીધું. તેનો બંદોબસ્ત કરવાને કંપની સરકારે તેમને સિંધના ગવર્નર મુકરર કર્યા.

કોઇ પણ જીતાએલા મુલકમાં નવો અમલ શરૂ કરવામાં પ્રથમ જાહેરનામાં પ્રગટ કરવાં પડે છે. તે મુજબ નેપીયર સાહેબે નીચે પ્રમાણે જાહેરનામાં પ્રગટ કર્યાં.

૧ તા. ૫ મી માર્ચ ૧૮૪૩. હૈદ્રાબાદમાં. જે કોઇ અંગ્રેજોની સામે થશે તેને નુકસાન થશે માટે સહુ લોકોને ઘટારત છે કે તેમણે અંગ્રેજોની આણ માની સુખશાન્તીમાં રહેવું.

૨ તા. ૨૩ મી માર્ચ ૧૮૪૩. સિંધમાં જે કરો અને જકાતો આજ સુધી મીરોને મળતી હતી તે હવે અંગ્રેજ સરકારને મળવી જોઇએ.

૩ તા. ૨૦ મી મે ૧૮૪૩ જે સરદારો અને જાગીરદારો અંગ્રેજ સરકારને સલામ કરશે એટલે કે તેમનું ઉપરીપણું કબુલ રાખશે તેઓની જાગીરો અને બીજા બધા હકો કાયમ રાખવામાં આવશે.

તા. ૨૪ મી મે ૧૮૪૪ ના રોજ મહારાણી વિકટોરિયાના જન્મ દિવસે ગવર્નર સાહેબે હૈદ્રાબાદમાં દરબાર ભર્યો. તેમાં ઘણું કરી બધા જાગીરદારો સલામ કરવા આવ્યા હતા.

ગવર્નર સાહેબે સિંધનો કારભાર ચલાવવા માટે નીચે પ્રમાણે અમલદારો નીમ્યા.

૧ હૈદ્રાબાદમાં	કલેકટર સાહેબ.
૨ કરાંચીમાં	,,
૩ શિકારપુરમાં	,,
૪ ખાનગઢ (જેકબાબાદમાં)	ડેપ્યુટી કમીશ્નર
૫. થરપારકરમાં	,,

આશરે પાંચ વર્ષ રાજ્ય કરી નેપીયર સાહેબ સિંધમાંથી વિદાય થયા. તેમના જવા પછી સિંધ મુંબઇ ઇલાકા સાથે જોડી દેવામાં આવ્યો અને તેથી સિંધના અમલદાર કમીશ્નર નિમાયા સિંધમાં પહેલ વહેલા કમિશ્નર પ્રીંગલ સાહેબ થયા, અને અત્યાર સુધી સિંધની ગાદી ઉપર કમિશ્નર સાહેબોજ નિમાય છે.

સાર:—જાતના જોખમે લડાઇમાં વિજય મેળવનારને સારૂં માન મળે છે.

અંગ્રેજી રાજ્ય થવાથી સિંધને થયેલા ફાયદા.

૧ મીર લોકોના વખતમાં ચોર, લુટારા, અને બદમાસ માણુસો ઘણા હતા. તેથી તેઓ પ્રજાની માલમતા ચોરી લૂંટી લઈ જતા. અને પ્રજા ઘણી દુ:ખી થતી. અંગ્રેજ સરકારે આવા બદમાસ માણુસોને પકડી સજા કરી. અને લશ્કરી માણુસોનો પાકો બંદોબસ્ત રાખ્યો તેથી દિવસે દિવસે તેવા માણુસોનું જોર નાશ પામ્યું. અને પ્રજા સુખ શાન્તી ભોગવવા લાગી.

૨ મીર લોકોના વખતમાં કોઇ દૂરના મૂલકમાં સંદેશો પહોંચાડવો હોય, તો ઘણી મુસીબત પડતી. અને કાંઇ ખબર પહોંચાડી શકાતા નહિ. તેથી દૂર દેશમાં રહેતા પોતાના સગાવહાલાના કાંઇ ખબર મળી શકતા ન હતા પણ અંગ્રેજ સરકારનું રાજ્ય થયા પછી તેમણે ટપાલ અને તાર ખાતું ઉઘાડી પ્રજાને સંદેશા મોકલવાની સગવડ કરી આપી તેથી ૧ પૈસામાં ગમે તેટલે દૂર રહેતા સગાવહાલાના ખબર જલદીથી મળવા લાગ્યા.

૩ અગાઉના વખતમાં મુસાફરી કરવાનું સાધન માત્ર પગ રસ્તા, ગાડાં, અને ઘોડાંજ હોવાથી લાંબી મુસાફરી

કરવામાં ઘણી મુસીબત પડતી. પણ અંગ્રેજ સરકારનું રાજ્ય થયા પછી આગગાડી અને આગબોટની સગવડ થવાથી ગમે તેટલી લાંબી મુસાફરી પણ ઘણી ઝડપથી કરી શકાય છે. જો અત્યારે આગગાડી ન હોય, તો અમદાવાદ પહોંચતાં મને ૨ મહીના લાગે પણ આગગાડીને લીધે બે દીવસમાં અમદાવાદ પહોંચી શકાય છે. આગગાડીને અને આગબોટને લીધે એક બીજો પણ ફાયદો થયો છે તે એ કે દુકાળના વખતમાં જ્યારે ઘાસ કે અનાજ કાંઇ પાકર્યું ન હોય ત્યારે દૂર દેશથી ઘાસ અને અનાજ લાવીને માણુસને અને ઢોરને જીવાડી શકાય છે.

૪ સિંધમાં સિંધુ નદી હોવાને લીધે પાણી પુષ્કળ છે. અને તેમાંથી નાની મોટી નહેરોના ઘણા ફાંટા નીકળે છે તે પાણી અગાઉ ગમે ત્યાં ચાલ્યું જતું પણ અંગ્રેજી રાજ્ય થયા પછી તે નહેરો સુધરાવીને તેનું પાણી ખેતીના ઉપયોગમાં આપવા માંડયું. આથી સિંધમાં ઘણી ખેતી થવા લાગી, અને તેથો સિંધ આબાદ થયો.

૫. જો પ્રજા સુધરે તો ઘણી સુખી થાય એમ ધારી અંગ્રેજ સરકારે ઠેકાણે ઠેકાણે દેશી અને અંગ્રેજી નિશાળો સ્થાપી પ્રજાને કેળવણી આપવા માંડી. તેથી દિવસે દિવસે પ્રજા સુધરવા લાગી.

૬ આગગાડી અને આગબોટને લીધે ધમધોકાર વેપાર ચાલવા લાગ્યો. તેથી લાખો રૂપીઆનો પરદેશી માલ આપણા દેશમાં આવવા લાગ્યો, અને આપણા દેશમાંથી લાખો રૂપીઆનો માલ પરદેશમાં જવા લાગ્યો. આપણું કરાંચી શહેર જે અગાઉ એક નાનું ગામડું હતું, તે અંગ્રેજ સરકારના હાથમાં આવ્યા પછી વેપારનું મુખ્ય મથક બનવાથી આજે બે લાખ માણસની વસ્તીવાળું મોટું શહેર બન્યું છે. અને હજી પણ તે દિવસે દિવસે વધતુંજ જાય છે.

૭. પોતાની પ્રજાની તન્દુરસ્તી સાચવવાને માટે પણ અંગ્રેજ સરકારે ઘણો સારો બંદોબસ્ત રાખેલો છે. ઠેકાણે ઠેકાણે દવાખાના ખોલી ત્યાંથી ગમે તે માણસને મફત દવા આપવામાં આવે છે.

૮. કોર્ટ (ન્યાયની અદાલતો) સ્થાપીને રાજા અને રંક સહુને અદલ ન્યાય આપવા માંડયો તેથી પ્રજાને કોઇ પણ જાતના અન્યાયની બીક નાશ પામી.

૯. મોટાં શહેરોમાં મ્યુનિસિપાલીટી (શહેર સુધારા ખાતું) સ્થાપી શહેરના આગેવાન માણસોની કમીટીના હાથમાં એ બાબતની સત્તા સોંપી તેથી તે આગેવાન માણસો સરકારની દેખરેખ નીચે પોતાના શહેરનાં કામો કરવા લાગ્યાં.

આજ સુધીમાં સિંધમાં થઇ ગયેલા કમીશ્નર સાહેબોની યાદી.

૧	પ્રીંગલ સાહેબ	ઇ. સ.	૧૮૪૭ થી ૧૮૫૦ ડીસેમ્બર સુધી.
૨	ફ્રિયર સાહેબ	,,	૧૮૫૧ થી ૧૮૫૯
	×કર્નલ જેકબ સાહેબ	,,	૧૮૫૬ થી ૧૮૫૮
૩	ઇનિવેરારીટી સાહેબ	,,	૧૮૫૯ થી ૧૮૬૨
૪	માન્સફીલ્ડ સાહેબ	,,	૧૮૬૨ થી ૧૮૬૭
૫	કર્નલ સર વિલ્યમ મેરીવેધર સાહેબ	,,	૧૮૬૭ થી ૧૮૭૭
	૧હેવલોક સાહેબ	,,	૧૮૬૭ થી ૧૮૬૮
૬	મેલવીલ સાહેબ	,,	૧૮૭૭ થી ૧૮૭૯
૭	અરસ્કીન સાહેબ	,,	૧૮૭૯ થી ૧૮૮૭
૮	સર ચાર્લ્સ પ્રીચર્ડ	,,	૧૮૮૭ થી ૧૮૮૯
૯	મી. ટ્રેવર સાહેબ	,,	૧૮૮૯ થી ૧૮૯૧
૧૦	જેમ્સ સાહેબ	,,	૧૮૯૧ થી ૧૯૦૦ ડિસેમ્બર સુધી.
૧૧	આર. જાઇલ્સ સાહેબ	,,	૧૯૦૧ થી ૧૯૦૨
૧૨	ક્યુમીન સાહેબ	,,	૧૯૦૨ થી ૧૯૦૪
૧૩	ઓનરેબલ મ્યુર મેકેન્ઝી સાહેબ	,,	૧૯૦૪ થી ૧૯૦૫
૧૪	યંગ હસબન્ટ સાહેબ	,,	૧૯૦૫ થી ૧૯૧૨
૧૫	લ્યુકાસ	,,	૧૯૧૨ થી ૧૯૧૬
૧૬	લોરેન્સ	,,	૧૯૧૬ થી આજ સુધી.

×ફ્રિયર સાહેબ ૧૮ માસ રજાપર ગયા ત્યારે તેટલી મુદત જેકબ સાહેબ કમીશ્નર નીમાયા.

૧. મેરીવેધર સાહેબ લડાઇમાં રોકાઇ રહ્યા હતા તેથી ચાર્જ સંભાળતાં ઢીલ થઇ તેટલી મુદત હેવલોક સાહેબે કામ કર્યું.

સિંધમાં અંગ્રેજી રાજ્યના સમયમાં બનેલા જાહેર બનાવોની યાદી.

ફ્રિઅર સાહેબ.

૧ કરાંચીમાં મ્યુનિનિપાલિટીની સ્થાપના થઇ ઇ. સ. ૧૮૫૨
૨ „ અંગ્રેજી નિશાળ ઉઘડી. „ ૧૮૫૪
૩ કરાંચીથી કોટ્રી સુધીનું રેલ્વે બાંધવાનું કામ શરૂ થયું ૧૮૫૮

ઇનવરારીટી સાહેબ

૪ કરાંચીથી દાએચી સુધીની રેલ્વે શરૂ થઇ ૧૮૬૧

માન્સ ફીલ્ડ સાહેબ.

૫ કરાંચીમાં ફ્રિઅર હૉલ ખુલ્લો મૂકાયો ૧૮૬૫

કર્નલ મેરીવેધર સાહેબ.

૬ કરાંચીમાં ફ્રિઅરહોલમાં હુન્નર ઉદ્યોગનું પ્રદર્શન ભરાયું ૧૮૬૯
૭ કોટ્રીથી મુલતાન સુધીની રેલ્વે ચાલુ થઇ ૧૮૭૮
૮ સિંધમાં ઇનકમ ટેક્સ શરૂ થયો ૧૮૭૫

અરસ્કીન સાહેબ.

૯ મનોરમાં બ્રેકવોટરનું કામ પૂરૂં થયું ૧૮૮૩

સર ચાર્લ્સ પ્રીચર્ડ સાહેબ.

૧૦ હૈદ્રાબાદમાં ટ્રેનિંગ કોલેજ શરૂ થઇ ૧૮૮૯
૧૧ સખ્ખર પાસે લેન્સડાઉન પૂલ* ખુલ્લો મૂકાયો ૧૮૮૯

જેમ્સ સાહેબ.

૧૨ કરાંચીમાં સિંધ મદ્રેસાતુલ ઇસ્લામની સ્થાપના થઇ
૧૩ કરાંચીમાં દયારામ જેઠમલ સિંધ કોલેજની સ્થાપના થઇ
૧૪ કરાંચી, હૈદ્રાબાદ, અને શિકારપુરમાં લેડી ડફ્રીન હોસ્પીટલની સ્થાપના થઇ.
૧૫ સાદીપલી રેલ્વે ઉઘાડવામાં આવી
૧૬ કોટ્રીથી રોહરી સુધીની રેલ્વે શરૂ થઇ
૧૭ કોટ્રી અને હૈદ્રાબાદ વચ્ચે કર્ઝન પુલ બંધાયો.

---

* આ પૂલ બાંધવામાં ૪૦ લાખ રૂપીઆ ખર્ચ થયું હતું.

આર જાઇલ્સ સાહેબ.

૧૮ સિંધની આબાદીમાં વધારો થતાં લાડકાણા જીલો જુદો પડયો ૧૯૦૧

૧૯ જોધપુર બીકાનેર રેલ્વે શરૂ થઇ

કયુમિન સાહેબ.

૨૦ સિંધમાં વાવાઝોડાનું જબરૂં તોફાન થયું ૧૯૦૨

એ. મ્યુર મેકેન્ઝી સાહેબ.

૨૧ હૈદ્રાબાદથી બદીના સુધીની રેલ્વે શરૂ થઇ. ૧૯૦૪

યંગ હસબન્ડ સાહેબ.

૨૨ કરાંચીમાં હાર્ડિન્જ પૂલ ખૂકુલો મૂકાયો ૧૯૧૨

૨૩ નવાબશાહ જીલ્લો જૂદો પડયો ૧૯૧૨

લ્યુકાસ સાહેબ.

૨૪ હૈદ્રાબાદની મ્યુનિસિપાલીટીનો હક સરકારે પોતાને હાથ લીધો

૨૫ જર્મની સાથેની અંગ્રેજ સરકારની લડાઇમાં લશ્કર અને નાણાંની મદદ કરી

૨૬ પોર્ટ ટ્રસ્ટનુ મકાન ખૂલ્લું મૂકાયું ૧૯૧૬

૨૭ શાહેનશાહ એડવર્ડ સાતમાનુ બાવલું ખૂલ્લું મૂકયું ૧૯૧૬

સિંધ ઉપર ચઢી આવનાર પરદેશી રાજ્યકર્તાઓની યાદી.

૧	સિકંદર	ઇ. સ. પૂર્વે	૩૨૮	ગ્રીસ દેશમાંથી
૨	મહમદબીન કાસમ	ઇ. સ.	૭૧૨	બગદાદથી
૩	મહમદ ગિજનવી	,,	૧૦૨૪	અફગાનીસ્તાનમાંથી
૪	શાહબેગ અર્ગુન	,,	૧૫૨૦	તુર્કસ્તાનના ખોરાસાન પ્રાંતમાંથી
૫	નાદીરશાહ	,,	૧૭૩૯	ઇરાનમાંથી
૬	અહમદશાહ દુરાની	,,	૧૭૫૪	કંદહારમાંથી
૭	અંગ્રેજી લશ્કર	,,	૧૮૩૯	મુંબઇથી
	સર ચાર્લસ નેપીયર	,,	૧૮૪૩	,,

સિંધમાં થઈ ગયેલાં રાજ્યોની યાદી.

રાજ્ય.	ક્યાંથી ક્યાં સુધી.	રાજધાની	રાજ્ય કર્તાઓ.
૧ જયદ્રથનું રાજ્ય	ઇ. સ. પૂ. ૫૦૦	સેવણ	રાજા જયદ્રથ.
૨ સિકંદરનું રાજ્ય	ઈ. સ. પૂ. ૩૨૮	,,	સિકંદરનો સુબો
૩ રાવવંશનું રાજ્ય	ઈ. સ. ૪૯૫ થી ૬૩૧	અલોર	રાવવંશના રાજાઓ
૪ બ્રાહ્મણ વંશનું રાજ્ય	ઇ. સ. ૬૩૨ થી ૭૧૨	,,	બ્રાહ્મણ વંશના રાજાઓ
૫ આરબ રાજ્ય ઇ. સ.	ઇ. સ. ૭૧૨ થી ૯૮૫	,,	આરબ સુબાઓ
૬ કરમેસીયા લોકો	ઇ. સ. ૯૮૫ થી ૧૦૨૪	,,	કરમેસીયા હાકેમો
૭ ગિજનીવંશનું રાજ્ય	૧૦૨૪ થી ૧૦૫૧	,,	સુબાઓ
૮ સુમરા વંશનું રાજ્ય	૧૦૫૧ થી ૧૩૫૧	ઠઠ્ઠા	સુમરા વંશના રાજાઓ.
૯ સમા વંશનું રાજ્ય	૧૩૫૧ થી ૧૫૨૧	,,	સમાવંશના રાજાઓ.
૧૦ અર્ગુનવંશનું રાજ્ય	ઇ. સ. ૧૫૨૧ થી ૧૫૫૪	ઠઠ્ઠા	અર્ગુન વંશના રાજાઓ.
૧૧ તરખાનવંશનું રાજ્ય	ઇ. સ. ૧૫૫૪ થી ૧૫૯૦	ઠઠ્ઠા	તરખાવંશના રાજાઓ.
૧૨ દિલ્હીના મોગલ પાદશાહોનું રાજ્ય.	ઇ. સ. ૧૫૯૦ થી ૧૭૩૯	ઠઠ્ઠા	કેટલાક વખત સુધી તરખાન સુબાઓ. ૧૭૩૬ થી કલ્હોરા. સુબાઓ.
૧૩ ઇરાનના પાદશાહ નાદીરશાહનું રાજ્ય.	ઇ. સ. ૧૭૩૯ થી ૧૭૪૮		કલ્હોરા સુબાઓ
૧૪ કંદહારના પાદશાહનું રાજ્ય	,, ૧૭૪૮ થી ૧૮૪૩	ઠઠ્ઠા, હૈદ્રાબાદ	કલ્હોરા અને મીર હાકેમો.
૧૫. અંગ્રેજ સરકારનું રાજ્ય	,, ૧૮૪૩ થી આજ સુધી	કરાચી	કમીશનર સાહેબો.